

University of Tehran Press

Typology and Chronology of Pottery Findings in the Bagh-Bamid site of Sirjan from the Early Islamic Centuries to the Thirteenth Century AD

Zeinab Afzali ¹, Sattar Khaledian ²

1. Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: z.afzali1@ut.ac.ir

2. Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Sciences, Shiraz University of Arts, Shiraz, Iran. Corresponding Author, Email: s.khaledian@shirazartu.ac.ir

Article Info

Abstract

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

29, September, 2022

Received:

15, August, 2022

Accepted:

14, September, 2022

Published online:

20, June, 2023

According to written sources, the city of Beymand was one of the cities of Kerman province in the early centuries of the Islamic era. Beymand was considered to be one of the more important cities of this era due to its location on the important communication route from Shiraz to Sirjan. By studying the written resources and archaeological findings, we can determine that the Beymand city of the early Islamic centuries is in the same area as Bagh-Bamid. Studying the pottery of this site between the 1st to 13th centuries AD to make a typology and chronology of these findings is the objective of the current research and it seeks to answer the following questions: what types of pottery were included in the Pottery findings in this site? What period does the pottery belong to in terms of chronology? By comparing the pottery findings, can we conclude what the regional and transregional interactions with other neighboring and remote sites were? The research was conducted by doing fieldwork and using library methods with a descriptive-analytical and comparative approach. For establishing the dating and typology of the pottery findings obtained from the study of this area, first, these findings were classified into different groups based on their similarity in form, paste, and decoration. Then, their relative dating was obtained by comparative comparison with similar samples obtained from excavations and surveys of other areas. The typological comparison of the pottery samples of the Bagh-Bamid area does a good job of highlighting the similarity between the different types of pottery with the pottery of nearby areas such as the old city of Sirjan and more distant ones such as the ancient city of Jiroft, Narmashir and so on.

Keywords:

Sirjan plain, Bagh-Bamid, pottery findings, typology, chronology.

Cite this The Author(s): Afzali, Z. Khaledian, S. 2023. Typology and Chronology of Pottery Findings in the Bagh-Bamid Site of Sirjan from the Early Islamic Centuries to the Thirteenth century AD: Journal of Archaeological Studies / No. 1, Vol.15, Serial No. 32-Winter- Spring/ (1-27). DOI: 10.22059/JARCS.2022.343725.143120

Publisher: University of Tehran Press.

1. Introduction

Beymand city in Kerman province is one of the Islamic cities whose name is mentioned in several historical and geographical texts, especially in the 3rd to 8th centuries AH. According to written sources, Beymand was a city located on the route of communication networks from Shiraz to Sirjan (Figure 1-2). According to written sources and the results obtained from archaeological studies in 2018, the city of Beymand is one of the cities of Kerman province, which according to Blazeri's writings, probably dates back to before Islam. The area in the Sirjan plain that corresponds to the location of this city in the early Islamic centuries is the Baghboomid area in the northwest of Sirjan. In the field studies, an area of about 300 hectares was identified as having a variety of pottery from different periods. Another feature of this city is its location on communication routes that would reach Beymand from Shiraz and central Iran, such as Yazd and the central plateau of Iran, and leads to the old city of Sirjan. Being located on communication routes has been one of the most significant reasons behind the prosperity of a city in early Islamic centuries in the Kerman province. Also, having access to water, gardens, orchards, and a suitable geographical location has led to the formation of one of the urban areas of the Sirjan plain during the early Islamic centuries and afterwards in this place as well. Since this area has already been identified and studied, the current study was conducted to identify and study its pottery as it's one of the most important findings of any settlement area. A total of 1346 pieces of pottery were taken from this site. The variety of pottery types, the large number of pottery in the early Islamic centuries until the 13th century AD, and the fact that no information has been published about the pottery of this site so far indicates the importance of this research. Studying the pottery of this site between the 1st to 7th centuries AH. to make a typology and chronology of these findings is the objective of the current research and it seeks to answer these questions: What type of pottery findings are included in this site? What period does the pottery belong to in terms of chronology? By comparing the pottery findings, can we conclude what the regional and transregional interactions with other neighboring and remote sites were? The research was conducted by doing fieldwork and using library methods with a descriptive-analytical and comparative approach For establishing the dating and typology of the pottery findings obtained from the study of this area, first, these findings were classified into different groups based on their similarity in form, paste, and decoration. Then, their relative dating was obtained by comparative comparison with similar samples obtained from excavations and surveys of other areas. In general, the pottery of the Bagh-Bamid site includes two main types, unglazed and glazed. Unglazed pottery consists of two groups, plain and painted unglazed pottery. Painted pottery includes incised, applied and molded decorations or a combination of these (Table1, Figure3). Glazed pottery has a good variety and is divided into six main groups of monochrome, Splashed Glazed, Monochrome Sgraffito, Polychrome Splashed Sgraffito, Slip Painted Wares and Lusterware. Single-color glazed types have a variety of glaze colors, including green, blue, turquoise, azure, yellow, brown, and white, divided into two groups plain monochrome and patterned monochrome. Painted glazed types have a variety of patterns including incised, applied and molded decorations (Table 2, Figure 4) (Table 3, Figure 5). (Table 2, Figure 4) (Table 4, Figure 6).

Multicolored glazed pottery also has a great variety and is divided into Splashed Glazed (Table 6, Figure 8), Monochrome Sgraffito, Polychrome Splashed Sgraffito (Table 5, Figure 7), Slip Painted Wares (Table 4, Figure 6) and Lusterware (Table 6, Figure 8) according to the type of decoration. Several pieces of imported pottery with stone paste were obtained in this collection, among the pottery produced in China as well (Table 7, Figure9), which most likely entered the Sirjan plain through the Persian Gulf. Studies and comparisons made on this pottery collection show that there has been a settlement in this place since the early Islamic period.

Typology and Chronology of Pottery Findings in the Bagh-Bamid Site of Sirjan from the Early ...3

Written sources of the early Islamic centuries mention a city called Beymand (Ya'qubi, 1963: 62, Ibn Hawqal, 1987: 74, Istakhri, 1994: 162, Ibn Khordadbeh, 1992, 40-42, Jihani, 1989: 251) and mention the bazaar, the Grand Mosque, and the active industries of this city (Maqdisi, 2006:686-682 and Idrisi, 2009 53-54). By studying the written resources and archaeological findings, we can determine that the Beymand city of the early Islamic centuries is in the same area as Bagh-Bamid. Due to its proximity to the old city of Sirjan-the capital of Kerman province- and the main north-south and east-west roads in the southeast of Iran, this city had extensive trade and cultural exchanges with other regions in the early Islamic centuries. Various types of pottery from the early Islamic centuries to the 13th century AD and the discovery of imported Chinese pottery indicate the direct trade relations of this region with the coasts of the Persian Gulf, including important commercial centers such as Siraf. Celadon Yue, JDZQB 11 and CWI. Another instance is the import of pottery to Siraf and the Persian Gulf during the 3rd and 6th centuries AH. which also spread to the Sirjan plain. In the early Islamic centuries this area grew and expanded simultaneously with the old city of Sirjan (the capital of Kerman province), as many similarities can be seen between the pottery of these two areas. Since no evidence of pottery kilns and other pottery production has been found in and around this area, this pottery was probably produced in other centers such as the old city of Sirjan and imported to this place. The typological comparison of the pottery samples of the Bagh-Bamid area does a good job of highlighting the similarity between the different types of pottery with the pottery of nearby areas such as the old city of Sirjan and more distant ones such as the ancient city of Jiroft, Narmashir and so on.

The suitable location of Sirjan plain and the discovery of different types of pottery from its areas have caused us to believe that they had extensive connections with other regions such as Persia, central Iran, the coasts of the Persian Gulf and Sistan, and even remote areas such as Ras al-Khaimah, Jazīrat al-Ḥulayla-early Julfār and China since the historical and Islamic period. These findings are indicative of these commercial and cultural exchanges. Based on the relative chronology and comparison of the pottery of this area with other areas, some of these pottery samples could be dated to the Sassanid and early Islamic periods. However, most of the pottery samples studied are related to the early Islamic centuries and can be dated to the old city of Sirjan. According to the relative chronology, pottery findings such as unglazed and monochromatic glazed pottery can be dated to the same centuries. Significant samples such as molded unglazed pottery, turquoise and azure monochrome with quasi-porcelain paste, and molded glazed pottery were obtained from the Seljuk period, which shows the life of this area in the Seljuk period.

مجله مطالعات باستان‌شناسی

شاپای الکترونیکی: ۲۶۷۶-۴۲۸۸

<https://jarcs.ut.ac.ir>

گونه‌شناسی و گاه‌نگاری یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید سیرجان از سده‌های اولیه اسلامی تا

سده هفتم هجری قمری

زینب افضلی^۱، ستار خالدیان^۲

z.afzali1@ut.ac.ir.

۱. گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

s.khaleidian@shirazartu.ac.ir

۲. نویسنده مسئول: گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه هنر شیراز، شیراز، ایران. رایانامه:

چکیده

اطلاعات مقاله

بر اساس منابع مکتوب تاریخی، شهر بَیمَند یکی از شهرهای ایالت کرمان در سده‌های اولیه دوران اسلامی بوده که به دلیل قرارگیری در مسیر راه‌های ارتباطی مهمی همچون راه‌های شیراز به سیرجان (مرکز ایالت کرمان)، از شهرهای مهم این دوره محسوب می‌شده است. با مطابقت منابع تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی مشخص شد که محوطه باغ‌بمید همان شهر بَیمَند در سده‌های اولیه اسلامی بوده است. هدف از پژوهش حاضر، گاه‌نگاری و گونه‌شناسی سفال‌های محوطه باغ‌بمید از سده اول تا سده ۷ ه.ق است تا بتوان انواع گونه‌های سفالی، تاریخ‌گذاری نسبی و ارتباط فرهنگی این محوطه را با استقرارهای پیرامون و با دیگر مناطق دوردست روشن کرد؛ بنابراین پرسش‌های این پژوهش عبارت‌اند از: یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید شامل چه گونه‌های سفالی می‌شوند؟ این سفال‌ها به لحاظ گاه‌نگاری به چه دوره یا دوره‌هایی تعلق دارند؟ و بر اساس مقایسه یافته‌های سفالی، برهمکنش و روابط منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای این محوطه با سایر محوطه‌های پیرامونی و مناطق دوردست چگونه بوده است؟ پژوهش به روش میدانی و کتابخانه‌ای و با رویکرد توصیفی-تحلیلی و تطبیقی انجام شده است. روش کار به این صورت است که برای تاریخ‌گذاری و گونه‌شناسی یافته‌های سفالی به دست آمده از بررسی این محوطه، ابتدا این یافته‌ها بر اساس شباهت در فرم، خمیره و تزیین به گروه‌های مختلف طبقه‌بندی و با مقایسه تطبیقی با نمونه‌های مشابه به دست آمده از کاوش‌ها و بررسی‌های دیگر مناطق دور و نزدیک، تاریخ‌گذاری نسبی آن‌ها به دست آمد. نتایج نشان می‌دهد که سفال‌های سده‌های اولیه اسلامی تا سده ۷ ه.ق این محوطه شامل گونه‌های متنوعی از سفال‌های بی‌لعب و لعاب‌دار است که شباهت بسیار زیادی با دیگر محوطه‌های دشت سیرجان بخصوص شهر قدیم سیرجان دارند. همچنین شباهت این سفال‌ها با محوطه‌هایی چون جیرفت، غیرا، نماشیر و دیگر حوزه‌های فرهنگی چون غرب و جنوب غرب، حاشیه خلیج فارس، شرق و شمال شرق و حتی چین، نشان از روابط منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای این محوطه با دیگر مناطق است.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۱/۰۳/۰۷

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۱/۰۵/۲۴

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۱/۰۶/۲۳

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۰۳/۳۰

واژه‌های کلیدی: باستان‌شناسی دشت سیرجان، محوطه باغ‌بمید، یافته‌های سفالی، گونه‌شناسی، گاه‌نگاری.

استناد: افضلی، زینب، خالدیان، ستار، ۱۴۰۱-۱۴۰۲. گونه‌شناسی و گاه‌نگاری یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید سیرجان از سده‌های اولیه اسلامی تا سده هفتم هجری قمری - مطالعات باستان‌شناسی، دوره ۱۵، شماره ۱، زمستان و بهار - پیاپی ۳۲- (۲۷-۱).

DOI: 10.22059/JARCS.2022.343725.143120

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

دشت سیرجان در جنوب‌شرقی ایران قرار دارد که در سده‌های اولیه اسلامی، این منطقه یکی از کوره‌های ایالت کرمان بوده است. با توجه به منابع، این کوره با مرکزیت شهر سیرجان دارای چند شهر بوده که یکی از این شهرها، شهر «بیمند» نام داشته است. این شهر با فاصله چهار فرسخی از شهر سیرجان و به دلیل واقع‌شدن در مسیر راه‌های ارتباطی مهمی همچون شاهراه تجاری شیراز به سیستان، در سده‌های اولیه اسلامی اهمیت زیادی یافت. در بررسی‌های باستان‌شناسی دشت سیرجان، محوطه‌های زیادی بررسی و شناسایی شد که یکی از آن‌ها، محوطه باغ‌بمید در شمال‌غربی شهر کنونی سیرجان است که محل شهر «بیمند» بوده است (Afzali & Ebrahimi Eedelou, 2022). از آنجایی که برای اولین بار این محوطه شناسایی و از طرف دیگر برای شناخت و مطالعه سفال‌های آن - یکی از مهم‌ترین یافته‌های هر محوطه - این پژوهش انجام گرفت. از این محوطه ۱۳۴۶ قطعه سفال برداشت شد که با توجه به تنوع گونه‌ها و تعداد قابل توجه سفال‌های سده‌های اولیه تا سده ۷ ه.ق و همچنین اهمیت این مطالعات در تاریخ‌گذاری و میزان روابط تجاری و فرهنگی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای این محوطه با سایر مناطق این پژوهش انجام شده است. در واقع هدف از این پژوهش، مطالعه سفال‌های این محوطه بین سده‌های ۱ تا ۷ ه.ق است تا بر اساس آن گونه‌شناسی و گاه‌نگاری این یافته‌ها انجام شود؛ بنابراین پرسش‌های این پژوهش عبارت‌اند از: به لحاظ گونه‌شناسی و فن، یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید چه گونه‌های سفالی را شامل می‌شوند؟ این سفال‌ها به لحاظ گاه‌نگاری به چه دوره یا دوره‌هایی تعلق دارند؟ این یافته‌های سفالی، تولید محلی یا وارداتی هستند؟ و بر اساس مقایسه یافته‌های سفالی، برهمکنش و روابط منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای این محوطه با سایر محوطه‌های پیرامونی و مناطق دوردست چگونه بوده است؟ پژوهش به روش میدانی و کتابخانه‌ای و با رویکرد توصیفی - تحلیلی و تطبیقی انجام شده است. روش کار به این صورت است که برای تاریخ‌گذاری و گونه‌شناسی یافته‌های سفالی به دست آمده از بررسی این محوطه، ابتدا این یافته‌ها بر اساس شباهت در فرم، خمیره و تزیین به گروه‌های مختلف طبقه‌بندی و با مقایسه تطبیقی با نمونه‌های مشابه به دست آمده از کاوش‌ها و بررسی‌های دیگر مناطق دور و نزدیک، تاریخ‌گذاری نسبی آن‌ها به دست آمد.

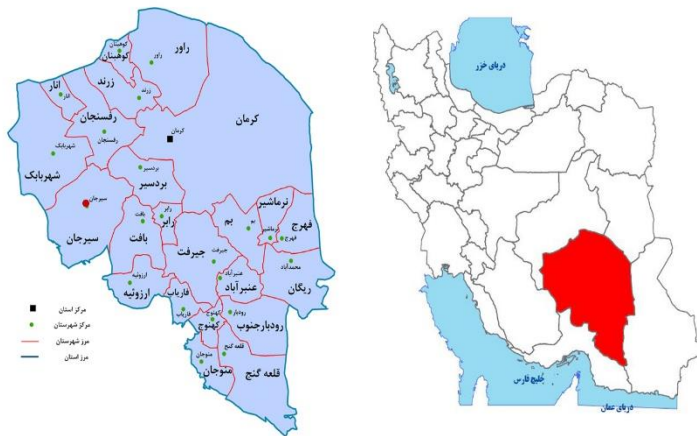
۲. پیشینه پژوهش

در تعدادی از منابع مکتوب به طور مختصر درباره مکان شهر بیمند مطالبی آمده است (بلاذری، ۱۳۱۹: ۳۹۹؛ یعقوبی، ۱۳۴۲: ۶۲؛ ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۷۴؛ اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۲؛ ابن خردادبه، ۱۳۷۱: ۴۰-۴۲؛ جیهانی، ۱۳۶۸: ۲۵۱؛ مقدسی، ۱۳۸۵: ۶۸۶، ۶۸۲). از پژوهشگران معاصر نیز تنها بختیاری اشاره‌ای به این شهر داشته است (۱۳۷۸: ۵۴-۵۵). با انجام بررسی‌های سال ۱۳۹۷، محوطه‌ای در محله باغ‌بمید سیرجان شناسایی شد که افضل‌ی و ابراهیمی‌ایده‌لو در مقاله‌ای به مکان‌یابی این شهر بر اساس منابع مکتوب و یافته‌های باستان‌شناسی پرداخته‌اند و این محوطه را محل شهر بیمند دانسته‌اند (Afzali & Ebrahimi Eedelou, 2022). در زمینه مطالعه سفال‌های اسلامی استان کرمان و شهرستان سیرجان کارهای زیادی انجام شده است که از مهم‌ترین پژوهش‌هایی که درباره سفال‌های سده‌های اولیه اسلامی تاکنون انجام شده، می‌توان به مقاله‌هایی درباره سفال‌های شهر قدیم سیرجان (Morgan & Leatherby, 1987)، شهر کهن جیرفت (چوبک، ۱۳۹۱)، دشت نرماشیر (امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷)، محوطه ریگ‌آباد سیرجان (افضلی، ۱۴۰۰)، تل‌قلعه اسطور سیرجان (افضلی و

همکاران، ۱۴۰۰) و اشاره کرد. در این پژوهش به مطالعه سفال‌های سده‌های ۱- ۷ هجری محوطه باغ‌بمید پرداخته شده است.

۱- موقعیت جغرافیایی محوطه باغ‌بمید سیرجان

شهرستان سیرجان در جنوب‌شرقی ایران و در استان کرمان قرار دارد (شکل ۱)، در بررسی‌های میدانی باستان‌شناسی دشت سیرجان در بهار سال ۱۳۹۷ ه.ش محوطه‌ای بزرگی در شمال‌غرب شهر سیرجان شناسایی و با مختصات $N 29^{\circ}27.574$ و $E 055^{\circ}39.367$ و کد جی‌پی‌اس S. 108 بر روی نقشه ثبت شد (افزلی، ۱۳۹۸: ۱۹۵). بر اساس بررسی باستان‌شناسی و مدارک به دست آمده، گستردگی این محوطه در حدود ۲ در ۱/۵ کیلومتر با مساحت تقریبی ۳۰۰ هکتار تخمین زده شد (شکل ۲).

شکل ۱. موقعیت شهرستان سیرجان در نقشه ایران (مرکز آمار ایران: ۱۴۰۱)

Figure 1. Location of Sirjan city on the map of Iran (Statistical central of Iran, 2022)

شکل ۲. موقعیت قرارگیری محوطه باغ‌بمید در شمال‌غربی شهر سیرجان (افزلی، ۱۳۹۸: ۲۷۰)

Figure 2. Location of Bagh Bamid site in the northwest of Sirjan (Afzali, 2019: 270)

۲- طبقه‌بندی و گونه‌شناسی یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید

از بررسی سطحی محوطه باغ‌بمید یافته‌های فرهنگی متنوعی از جمله سفال، شیشه، سکه، کاشی به دست آمد که یافته‌های سفالی بیشترین تعداد را در این مجموعه دارند. در مجموع ۱۳۴۶ قطعه سفال از سطح محوطه برداشت شد که این سفال‌ها در بازه زمانی سده‌های اولیه اسلامی تا دوره معاصر تاریخ‌گذاری می‌شوند. ۳۰۵ قطعه از این سفال‌ها مربوط به سده‌های اولیه تا سده ۷ ه.ق است که در این پژوهش به گاه‌نگاری و گونه‌شناسی آن‌ها پرداخته شده است. بر اساس آمار مجموعه سفال‌های جمع‌آوری شده، سفال‌های بی‌لعب

بیش از ۲۷ درصد کل مجموعه را به خود اختصاص می‌دهند که سفال بی‌لعب با پوشش گلی بیش از ۸ درصد و سفالی بی‌لعب منقوش بیش از ۱۹ درصد را شامل می‌شوند. سفال‌های لعب‌دار این مجموعه که بیش از ۷۲ درصد کل مجموعه را به خود اختصاص می‌دهند، به ترتیب فراوانی شامل سفال لعب‌دار تک‌رنگ بیش از ۲۱ درصد، سفال گلابه‌ای بیش از ۲۰ درصد، سفال لعب‌دار منقوش بیش از ۱۹ درصد، سفال اسگرافیاتو بیش از ۱۳ درصد، سفال لعب‌دار تک‌رنگ منقوش بیش از ۸ درصد، سفال لعب پاشیده بیش از ۶ درصد و سفال زرین‌فام و سفال‌های وارداتی کمتر از ۱ درصد را شامل می‌شوند. از آنجایی که می‌توان تا حدودی بر اساس اطلاعات به دست آمده از مطالعه یافته‌های سفالی برخی از ویژگی‌های فرهنگی هر محوطه را درک کرد، بر همین اساس تمامی یافته‌های سفالی با توجه به ویژگی‌های فنی و ظاهری (نوع قطعه، خمیره، پوشش داخلی و خارجی، آمیزه، فناوری، کیفیت ساخت و پخت و تزیین) تقسیم‌بندی و در چهار گونه ساده بدون لعب، منقوش بدون لعب، لعب‌دار تک‌رنگ و لعب‌دار چندرنگ مورد مطالعه و طبقه‌بندی قرار گرفتند. بدین ترتیب برای تاریخ‌گذاری نسبی، با توجه به متغیرهایی هر گروه سفالی، این نمونه‌ها با نمونه‌های مشابه از مناطق دیگر ایران و حتی خارج از ایران مقایسه شد که در ادامه به توصیف ویژگی‌ها، مقایسه با نمونه‌های مشابه و گاه‌نگاری هر گروه پرداخته می‌شود.

۱-۴- سفال‌های بی‌لعب

سفال‌های گونه بی‌لعب محوطه باغ‌بمید شامل دو گروه سفال بی‌لعب ساده با پوشش گلی و سفال بی‌لعب منقوش تقسیم می‌شوند که سفال‌های منقوش دارای تزیین با نقش کنده، قالبی، فشاری، افزوده و یا ترکیبی از این‌ها می‌شوند. سفال‌های بی‌لعب این محوطه کاملاً قابل مقایسه با سفال‌های به دست آمده از محوطه شهر قدیم هستند، البته سفال‌های شهر قدیم سیرجان در گونه نقش کنده تنوع بیشتری دارند.

الف) گونه سفال‌های ساده با پوشش گلی: تعدادی از سفال‌های مجموعه، سفال‌های ساده با پوشش گلی هستند که به لحاظ رنگ پوشش و خمیره به سه گروه سفال نخودی، قرمز و خاکستری تقسیم می‌شوند که همه این گونه‌ها دارای خمیره رُسی با ماده چسباننده کانی (ماسه یا ماسه‌بادی) است که سفال نخودی فراوانی بیشتری دارد. این سفال‌ها به جز یک درپوش چرخ‌ساز هستند و فرم ظروف به صورت دهانه باز شامل کاسه، کوزه و درپوش است که کیفیت ساخت متوسطی دارند (جدول ۱، شکل ۳).

ب) گونه سفال‌های بی‌لعب منقوش: تعدادی از سفال‌های مجموعه از گونه سفال‌های بی‌لعب منقوش هستند که بر اساس نوع تزیین به گونه‌های سفال با نقش کنده، سفال با نقش قالب‌زده، سفال با نقش فشاری و سفال با نقوش ترکیبی (نقش کنده و افزوده) تقسیم می‌شوند که شامل قطعاتی با خمیره رُسی به رنگ نخودی، نخودی مایل به قرمز و خاکستری می‌شوند. به جز سه دسته و یک لوله بقیه قطعه‌های سفالی چرخ‌ساز بوده و کیفیت ساخت آن‌ها متوسط تا ظریف است که شامل ظروف دهانه باز و دهانه بسته همچون کاسه، کوزه، ظروف لوله‌دار و گردن‌دار می‌شوند. نقوش این گونه‌های سفالی همه به جز سفال شماره ۲۱ در سطح خارجی ایجاد شده است (جدول ۱، شکل ۳).

- **سفال با نقش کنده:** این گونه سفالی بیشترین روش تزیین در بین سفال‌های بی‌لعب منقوش دارد که تزیین آن‌ها به صورت نقوش هندسی شامل خطوط شیاری افقی و عمودی، شانهای، زیگزاگی، موج، ناخنی، خطوط اریب و متقاطع، نقطه‌ای، برگی، سوزنی، ردیف مثلث‌های تو خالی و فرورفتگی‌های دایره‌ای شکل

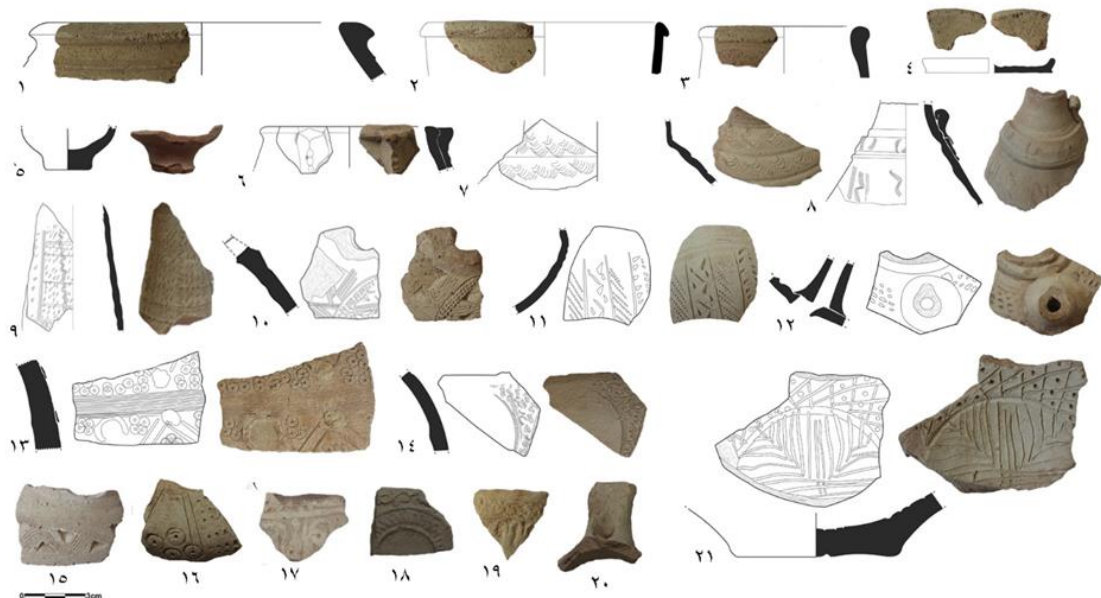
هستند. این گونه سفالی شباهت زیادی با نمونه‌های شهر قدیم سیرجان مربوط به سده‌های ۴-۵ ه.ق دارند (Morgan & Leatherby 1987: 147, Fig. 37-47).

- **سفال با نقش افزوده:** نقش افزوده به صورت دایره‌های برجسته روی بدنه ظرف و یا مثلث‌های برجسته روی دسته ظرف ایجاد شده است (شکل ۶، ۱۳، ۲۰).

- **سفال با نقش فشاری:** در این گونه سفال، سفالگر قبل از خشک شدن سفال با یک شی به صورت فشاری نقوشی را روی سفال ایجاد می‌کند (شکل ۳، شماره ۱۶).

- **سفال با نقوش ترکیبی نقش‌کننده و افزوده با هم:** در چند قطعه از سفال‌های بی‌لعاب منقوش مانند شماره‌های ۸ و ۱۳ (شکل ۳) دو فن نقش‌کننده و افزوده با هم به صورت نقش‌کننده همراه با نقش افزوده تکمه‌ای بکار رفته است.

- **سفال با نقش قالب‌زده:** از این محوطه تنها سه قطعه سفال با نقش قالبی به دست آمد که دارای خمیره نخودی و خاکستری هستند که نقوش این نمونه‌ها شامل نقوش گلدار، خیاره‌ای و هندسی است (شکل ۳، شماره‌های ۱۷-۱۸-۱۹).

شکل ۳. سفال‌های بی‌لعاب ساده و منقوش محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 3: Unglazed pottery in the Bagh Bamid site, Sirjan (Authors:2022)

۲-۴ - سفال‌های لعاب‌دار محوطه باغ‌بمید

سفال‌های لعاب‌دار محوطه باغ‌بمید سیرجان که متعلق به بازه زمانی سده‌های اولیه تا سده ۷ ه.ق متنوع بوده و به هفت گروه اصلی سفال‌های لعاب‌دار تکرنگ، گلابه‌ای، اسگرافیاتو، لعاب پاشیده، قالب‌زده و زرین‌فام تقسیم می‌شوند که برخی از این گونه‌ها خود به زیر گروه‌هایی تقسیم می‌شوند که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود.

Table 1. Chronology of unglazed pottery in the Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

شماره	گونه	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	ساده	قصر ابونصر	Whitcomb, 1985: 129	ساسانی - آغاز اسلامی
۲	ساده	سرمشهد، قصر ابونصر	Whitcomb, 1985: 63, fig 22, N.m ۱۳۹۱: امیری، ۱۱۹	ساسانی- آغاز اسلامی
۳	ساده	قصر ابونصر، تل ملیان، عسکر مکرّم	Whitcomb, 1985: 141, fig 52, Alden, 1978: 84, fig 6:24، عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۲ ش ۳	اواخر ساسانی- اوایل اسلامی
۴	ساده	قصر ابونصر	Whitcomb, 1985: 143, fig53.	اواخر ساسانی= اوایل اسلامی
۵	ساده	یزد، قصر ابونصر	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۱۳۷۳، Whitcomb, 1985: 63, fig 22	سده‌های اولیه اسلامی
۶	نقش‌کنده-افزوده	شهر قدیم سیرجان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۵۸	۴-۶ ه.ق
۷	نقش‌کنده	دشت نیریز، سرمشهد	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۸؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۱۵	سده‌های اولیه اسلامی
۸	نقش‌کنده	یزد، شوش، جرجان	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۱۸۱، Kervran, 1977: fig. 22، کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۰	سده‌های اولیه اسلامی
۹	نقش‌کنده	گرگان	Kiani, 1984:42	سده ۳-۶ ه.ق
۱۰	نقش‌کنده	قصر ابونصر، شوش	Kervran, 1977: fig. 22، Whitcomb, 1985: 147	سده ۲-۵ ه.ق
۱۱	نقش‌کنده	غبیرا، تل قلعه اسطور	Bivar et al. 2000: 437؛ افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۱، تصویر ۶، شماره ۳۳	سده ۴-۶ ه.ق
۱۲	نقش‌کنده	غبیرا، دارابگرد، گرگان	Bivar et al. 2000, 437؛ Kiani, 1984:42، ۱۳۹۱: ۱۵۰	سده ۳-۵ ه.ق
۱۳	نقش‌کنده-افزوده	قلعه‌سنگ	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۵۳	سده ۵-۷ ه.ق
۱۴	نقش‌کنده	یزد	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۱۷۹	سده ۳-۶ ه.ق
۱۵	نقش‌کنده	دشت نیریز، دارابگرد، قصر ابونصر، غبیرا	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۸؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۵۳، Bivar Whitcomb, 1985: 147, fig 55. et al. 2000: 443	سده‌های اولیه اسلامی
۱۶	نقش‌کنده- فشاری	شوش، عسکر مکرّم	Kervran, 1977: 107, fig 27 ، عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۱۱ ش ۱۱	سده ۲-۴ ه.ق
۱۷	قالب‌زده	جیرفت، جنوب ایران، غبیرا	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۳؛ Bivar، Priestman, 2005: 401 et al. 2000: 432-433	سده ۵-۷ ه.ق
۱۸	قالب‌زده	یزد، نیشابور، قصر ابونصر	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۰۲؛ Wilkinson, 1973, 359 Whitcomb, 1985: 81	سده ۵-۷ ه.ق
۱۹	قالب‌زده	دشت نرماشیر، کیش، جنوب ایران	امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۳؛ Reitlinger, 1935: Priestman, 2013, 687, 217, Fig. 19	سده ۵-۷ ه.ق
۲۰	نقش‌افزوده	غبیرا، یزد	Bivar et al. 2000, 435؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۱۸۷	سده‌های اولیه اسلامی
۲۱	نقش‌کنده	-	-	سده‌های اولیه اسلامی

الف) سفال لعاب‌دار تک‌رنگ: سفال با لعاب تک‌رنگ از رایج‌ترین ظروفی است که در دوران اسلامی در سراسر جهان اسلام تولید شده است (Grube, 1994b:135). گونه سفال لعاب‌دار تک‌رنگ محوطه باغ‌بمید متنوع و دارای لعابی با رنگ‌های سبز تیره تا روشن، آبی تیره تا روشن، فیروزه‌ای، لاجوردی، زرد، قهوه‌ای و سفید است که شباهت زیادی با سفال‌های شهر قدیم سیرجان دارند. این گونه‌ها به دو گروه تک‌رنگ ساده و تک‌رنگ منقوش تقسیم می‌شود که نمونه‌های لعاب‌دار منقوش با نقش‌کنده، افزوده و قالب‌زده تزیین شده‌اند که در زیر به معرفی آن‌ها می‌پردازیم.

۱- سفال لعاب‌دار تک‌رنگ ساده: سفال‌های لعاب‌دار ساده، تعداد قابل‌توجهی در مجموعه سفالی محوطه باغ‌بمید را شامل می‌شوند که تعدادی از آن‌ها با توجه به شباهت بسیار زیادی که به لحاظ رنگ لعاب، خمیره

و نوع فرم ظروف به سفال‌های شهر قدیم سیرجان دارند و با توجه به مقایسه‌های انجام شده در جدول ۲ به سده‌های ۱ تا ۷ ه.ق تاریخ‌گذاری شدند. لعاب آن‌ها به رنگ‌های سبز، آبی، فیروزه‌ای، لاجوردی، قهوه‌ای، زرد و سفید که اغلب دارای خمیره رُسی نخودی یا قرمز و در تعداد از سفال‌های لاجوردی و فیروزه‌ای از خمیره شبه چینی استفاده شده است. همه سفال‌ها چرخ‌ساز و کیفیت ساخت آن‌ها متوسط تا ظریف است. به لحاظ فرم، اغلب این ظروف دهانه باز به شکل کاسه، پیاله، کوزه و بشقاب هستند که لبه‌ها با فرم به بیرون برگشته، به داخل برگشته، عمودی، گرد ساده و دارای کف‌های تخت، مقعر و حلقوی‌اند. سفال‌های گونه لاجوردی و فیروزه‌ای با خمیره شبه چینی علاوه بر محوطه‌های دشت سیرجان، از جیرفت (چوبک، ۱۳۹۲)، فیروزآباد (منتظرظهوری، ۱۳۹۵: ۴۶۷-۴۸۲) جنوب ایران و سواحل خلیج فارس (Priestman, 2005: 277-288) به سده‌های ۵-۷ ه.ق تاریخ‌گذاری شده‌اند. در این مجموعه سه قطعه سفال با لعاب تک‌رنگ سفید وجود دارد که خمیره آن‌ها به رنگ نخودی مایل به زرد کم‌رنگ است که تمام سطح ظرف را لعاب سفیدی پوشش داده است. بر اساس پژوهش‌های انجام شده، این سفال به‌عنوان نخستین گونه وارداتی از چین به جهان اسلام معرفی و با افزودن لعاب قلع به آن در سده سوم ه.ق در عراق تولید شده است (Watson, 1987: 307). ویلیامسون از جمله مراکز تولید این‌گونه سفالی در ایران را سیرجان، سیراف، ری و نیشابور می‌داند (Williamson, 1987: 15) که اواسط سده سوم تا اواسط نیمه سده چهارم ه.ق تولید می‌شده است (Whitehouse, 1979: 52, 59). کنت این‌گونه سفالی را به سده سوم یا بعد از آن تاریخ‌گذاری کرده است (Kennet, 1997: 290-291, 6) (جدول ۲- شکل ۴).

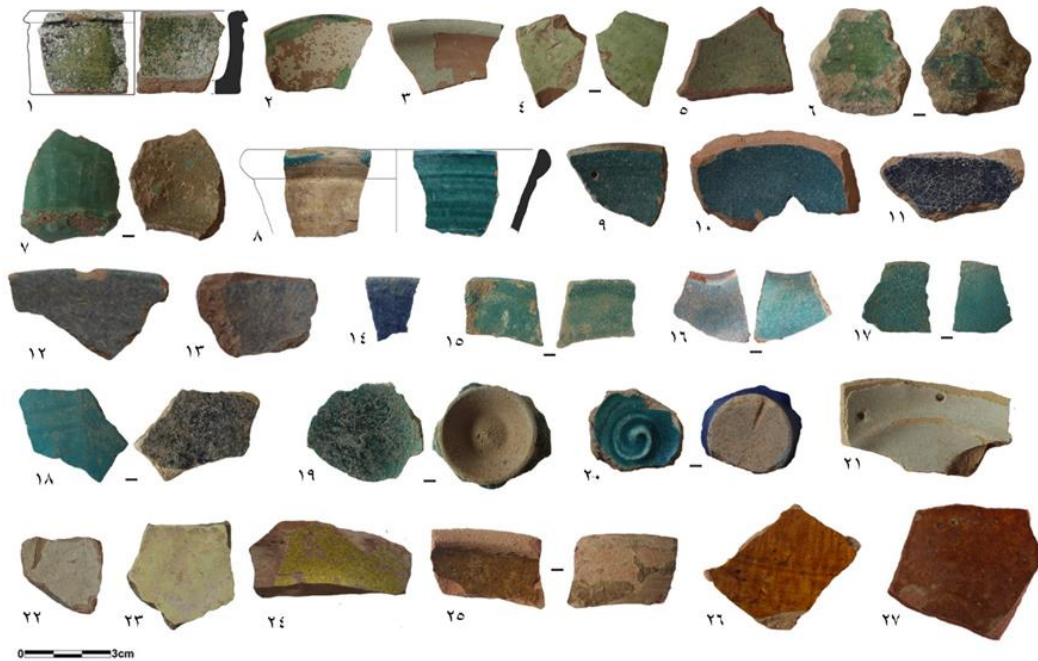
۲- سفال لعاب‌دار تک‌رنگ منقوش: تعدادی از سفال‌های محوطه باغ‌بمید از گونه سفال لعاب‌دار منقوش هستند که به گونه‌های فرعی نقش‌کننده زیر لعاب، نقش‌افزوده زیر لعاب، نقش قالب‌زده زیر لعاب و یا ترکیبی (نقش‌کننده و افزوده زیر لعاب) تقسیم می‌شوند. این سفال‌ها لعابی به رنگ‌های سبز (روشن تا تیره)، آبی (روشن تا تیره)، فیروزه‌ای، لاجوردی و قهوه‌ای دارند که اکثراً هر دو سطح و گاهی سطح خارجی سفال با لعاب یک‌رنگ پوشانده شده است. اغلب سفال‌ها چرخ‌ساز و پخت کافی دارند و کیفیت ساخت بیشتر آن‌ها متوسط تا ظریف بوده است. بیشتر سفال‌ها خمیره رُسی نخودی، نخودی مایل به قرمز و قرمز دارند و در تعدادی اندکی از سفال‌های فیروزه‌ای و لاجوردی خمیره شبه چینی با آمیزه ماسه یا ماسه‌بادی است. از آنجایی که بیشتر این قطعه‌های سفالی بدنه است، نمی‌توان فرم خاصی برای آنها در نظر گرفت، ولی شماره‌های ۱، ۵، ۶، ۱۱ و ۱۷ در شکل ۵ که قسمتی از لبه ظروف هستند، فرم کاسه و کوزه دارند.

جدول ۲. گاه‌نگاری سفال‌های لعابدار تک‌رنگ ساده محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان: ۱۴۰۱)

Table 2. Chronology of glazed potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

شماره	گونه	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	سبز	شهر قدیم سیرجان، دشت نیریز	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۱؛ مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹	ساسانی- اوایل اسلامی
۲	سبز	یزد، نیک‌شهر	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۳۰؛ زور، ۱۳۹۱: ۲۳۰	۲-۵ ه.ق
۳-۴	سبز	عسکرمرکم، شوش	عطایی، ۱۳۹۵: لوح ۲۳؛ Keravran, 1977: 125	سده‌های اولیه اسلامی
۵	سبز	بیشاپور، عسکرمرکم، سیستان	امیری، ۱۳۹۱: ۹۶؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوح ۲۳؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: لوحه ۲۹	سده‌های اولیه اسلامی
۶	سبز	دشت نیریز، یزد	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۲۱	سده‌های اولیه اسلامی
۷	سبز	قصر ابونصر	Whitcomb, 1985: 54-53, N.c	سده ۲-۵ ه.ق
۸	آبی	یزد، سیستان	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۰۶؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: لوحه ۳۲	سده ۳-۷ ه.ق
۹-۱۰	آبی	سرمشهد، عسکرمرکم	امیری، ۱۳۹۱: ۱۱۳؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوح ۲۶	سده ۳-۷ ه.ق
۱۱-۱۲-۱۳	آبی	جنوب ایران، سیراف، کوش	Whitehouse, Priestman, 2013, 695, PL.77 1979b; Kennet, 2004: 31-34, tables 3; 18-19	سده ۲-۷ ه.ق
۱۴	لاجوردی	جنوب ایران، عسکرمرکم	Priestman, 2005: 277-288, Fig. 152. لوحه ۲۷	سده ۵-۷ ه.ق
۱۵	فیروزه‌ای	دشت نیریز، جنوب ایران، ری	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۸؛ Priestman, 2005: 234- 238 Treptow, 2007: 27	سده ۳-۷ ه.ق
۱۶	فیروزه‌ای	جیرفت، نیریز، تل‌قلعه اسطور، عسکرمرکم، سیستان	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۹؛ مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۲؛ تصویر ۷، ش ۴۱؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۲۶؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: لوحه ۲۷	سده ۵-۷ ه.ق
۱۷-۱۸	فیروزه‌ای	نیریز، سیستان، سرمشهد، هولیلا	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۸؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: لوحه ۳۰؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۱۴؛ Kennet, 1994: 188	سده‌های اولیه اسلامی
۱۹-۲۰	فیروزه‌ای	جنوب ایران، ارزنفود	Priestman, 2013: 604-605؛ زارعی و همکاران، ۱۳۹۳: ۸۱	سده ۵-۷ ه.ق
۲۱-۲۲	سفید	نیریز کوش، جنوب ایران، سیراف، عراق، شوش، عسکرمرکم	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ Kennet, 2004: 174؛ Priestman, 2005: 239-240؛ Whitehouse, 1979: 52, 59؛ گروبه، ۱۳: ش ۱۸؛ Keravran, 1977: 83؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۲۹	سده ۳-۵ ه.ق
۲۳-۲۴	زرد	نیک‌شهر، عسکرمرکم، یزد، شادیاخ	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۱؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۲۸؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۴۴، ۱۰۷؛ غفاری، ۱۳۸۹: ۱۰۷	سده ۲-۴ ه.ق
۲۵-۲۶-۲۷	قهوه‌ای	سیرجان، بلقیس، یزد، سیستان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۱؛ کمال‌هایمی، ۲۵۹؛ ش ۱۸۲؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۳۹، ۲۴۱؛ موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: لوحه ۲۸	سده ۳-۶ ه.ق

بیشتر این قطعات تزیین نقش‌کننده زیر لعاب دارند. تزیین با نقش افزوده نیز به صورت نقوش دایره‌ای، نوارهای برجسته و طنابی زیر لعاب تک‌رنگ سبز ایجاد شده‌اند. در بین سفال‌های با نقش افزوده، چند قطعه سفال معروف به سفال سبز - آبی وجود دارد که چوبک آن‌ها را گونه عرب- ساسانی معرفی کرده که تداوم گونه ساسانی هستند (۱۳۹۱: ۱۰۵، ۹۱)، ولی این سفال‌ها در مجموعه ویلیامسون به سده‌های ۲ تا ۴ ه.ق تاریخ‌گذاری شده‌اند (Priestman, 2011: 693, pl. 66-64).

شکل ۴. سفال‌های گونه‌های لعاب‌دار تک‌رنگ ساده محوطه باغ‌نمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 4. Glazed potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022).

سفال‌های لعاب‌دار فیروزه‌ای و لاجوردی با خمیره شبه چینی مشابه نمونه‌های به دست آمده از شهر قدیم سیرجان (افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۱)، جیرفت (چوبک، ۱۳۹۱: ۹۳) و نیشابور (Wilkinson, 1973: 28) هستند. در بین این سفال‌ها تنها یک قطعه سفال با نقش قالب‌زده با خمیره شبه چینی وجود دارد که دارای تزیین گیاهی و لعاب فیروزه‌ای است (جدول ۳، شکل ۵).

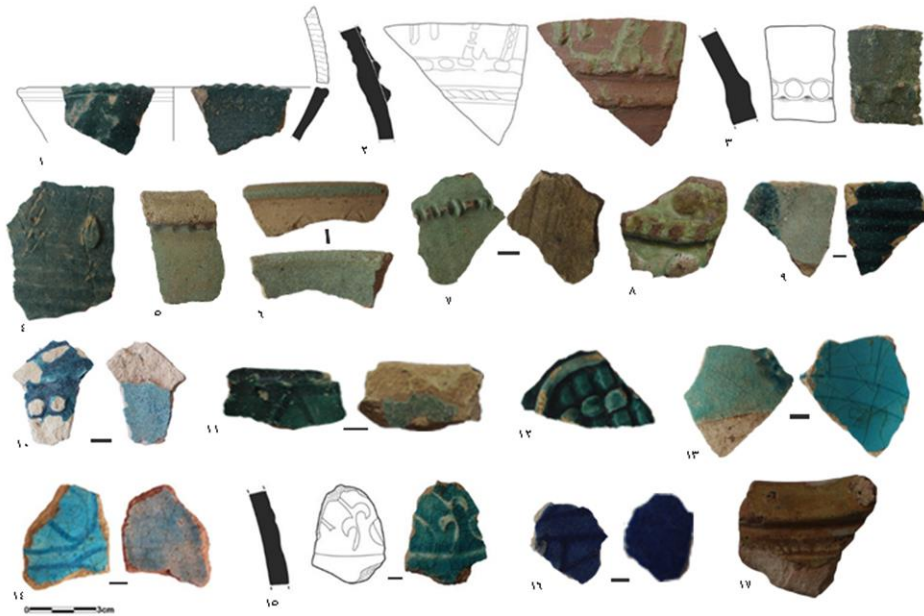
جدول ۳. گاه‌نگاری سفال‌های لعاب‌دار تک‌رنگ منقوش محوطه باغ‌نمید، سیرجان (نگارندگان: ۱۴۰۱)

Table 3. Chronology of Monochrome glazed potteries in the Bagh Bamid site, Sirjan (Authors: 2022)

شماره	گونه	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	نقش‌کنده	بیشاپور	امیری، ۱۳۹۱: ۹۴	اوایل اسلامی
۲	نقش افزوده	جیرفت، غیرا	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۲، Bivar et al. 2000:334-33	سده ۳-۷ ه.ق
۳	نقش افزوده	عراق، جنوب ایران	Priestman, 2013, 695, PL 66. Watson, 2004: 158	سده ۳-۱ ه.ق
۴	نقش‌کنده و افزوده	شهر قدیم سیرجان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۵۶	سده ۲-۵ ه.ق
۵-۶	نقش‌کنده	شهر قدیم سیرجان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۵۹	سده ۲-۵ ه.ق
۷	نقش‌کنده	بیشاپور، جنوب ایران	امیری، ۱۳۹۱: ۹۵، Priestman, 2013, 695, PL 66	سده‌های اولیه اسلامی
۸	نقش افزوده	جیرفت	چوبک، ۱۳۹۲: ۱۱۰	اوایل اسلامی
۹	سبز-آبی با نقش‌کنده	غبیرا، جنوب ایران، شوش	Priestman, 2013, 695, PL 66. Bivar et al. 2000, 395 کیانی، ۱۳۶۴: ۱۶۴-۱۶	ساسانی- اسلامی
۱۰	سبز-آبی با نقش افزوده	جیرفت، سیرجان، غیرا، عسکر مکر	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۵، افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۱؛ Bivar et al. 2000:334-334 عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۳۲	ساسانی- اسلامی
۱۱	سبز-آبی با نقش‌کنده	جنوب ایران، عسکر مکر	Priestman, 2013, 695, PL 65-66 عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۳۲	اوایل اسلامی
۱۲	سبز-آبی	جیرفت، عسکر مکر	چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۵، عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۳۲	ساسانی- اسلامی

سده ۷-۵ ه.ق	Priestman, 2013: 700, PL.108 کرمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۸۰-۱۸۱، Treptow, 2007:37-26	جنوب ایران، ری، ری	فیروزه‌ای نقش‌کنده	۱۳
سده ۸-۵ ه.ق	Priestman, 2013: 700، ۲۱۴: ۱۳۹۷، امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۰: ۱۹۸، چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۹، مرتضایی و کیانی، ۱۱۸-۱۳۸۵	نرماشیر، سیراف، بلقیس جیرفت، گرگان	فیروزه‌ای نقش‌کنده	۱۴
سده ۷-۵ ه.ق	Whitcomb, 1985: ۲۰۸: ۱۳۸۸، کاظم‌نژاد، ۱۳۹۲: ۱۰۹، Priestman, 2013, 701, PL.109, 86 ۱۳۶۴: ۱۸۳-۱۸۲	جیرفت، جنوب ایران، یزد، قصر ابونصر، گرگان	قالب‌زده	۱۵
سده ۷-۵ ه.ق	چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۹	جیرفت	لاجوردی نقش‌کنده	۱۶
سده ۵-۳ ه.ق	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۵	شهر قدیم سیرجان	قهوه‌ای نقش‌کنده	۱۷

ب) سفال‌های لعاب‌دار چندرنگ منقوش: سفال‌های لعاب‌دار چند رنگ محوطه باغ‌بمید تنوع زیادی دارند و بر اساس نوع تزیین و خمیره به گونه‌ها و زیرگونه‌هایی تقسیم می‌شود که سفال‌های اولیه تا سده هفتم ه.ق شامل گونه‌های گلابه‌ای، اسگرافیاتو، لعاب پاشیده، تلفیق اسگرافیاتو و لعاب پاشیده و زرین‌فام می‌شوند که در ادامه به آن‌ها پرداخته می‌شود. در این بخش گونه تک‌رنگ اسگرافیاتو که داری لعاب تک‌رنگ است، در زیر گونه اسگرافیاتو (تک‌رنگ، دو رنگ و چند رنگ) طبقه‌بندی و معرفی شده است.

شکل ۵. سفال‌های گونه لعاب‌دار تک‌رنگ منقوش محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 5: Monochrome glazed potteries in the Bagh Bamid site, Sirjan (Authors: 2022)

۱- سفال گونه گلابه‌ای: سفال‌های گونه گلابه‌ای این محوطه تنوع زیادی دارند و جزو فراوان‌ترین سفال‌های لعاب‌دار چندرنگ این محوطه هستند که شباهت زیادی با سفال‌های شهر قدیم سیرجان دارند که یکی از مراکز تولید این‌گونه سفالی است (افضلی، ۱۳۹۸). این سفال‌ها دارای خمیره رُسی نخودی، نخودی مایل به قرمز و قرمز هستند که همه چرخ‌ساز بوده و کیفیت ساخت ظریف تا متوسطی دارند. خمیره آن‌ها دارای شن ریز، ماسه‌بادی و گاهی ذرات ریز سفید است. در این سفال‌ها، بر روی پوشش روشن یا تیره با انواع رنگ‌های سیاه، قهوه‌ای، زرد، قرمز، سفید و سبز نقش‌هایی ایجاد کرده‌اند. بدین‌صورت که برای تزیین ابتدا سطح بدنه رُسی سفال را با پوشش گلی پوشانده و سپس نقوش با مواد رنگی روی این پوشش ایجاد و در آخر سطح سفال را

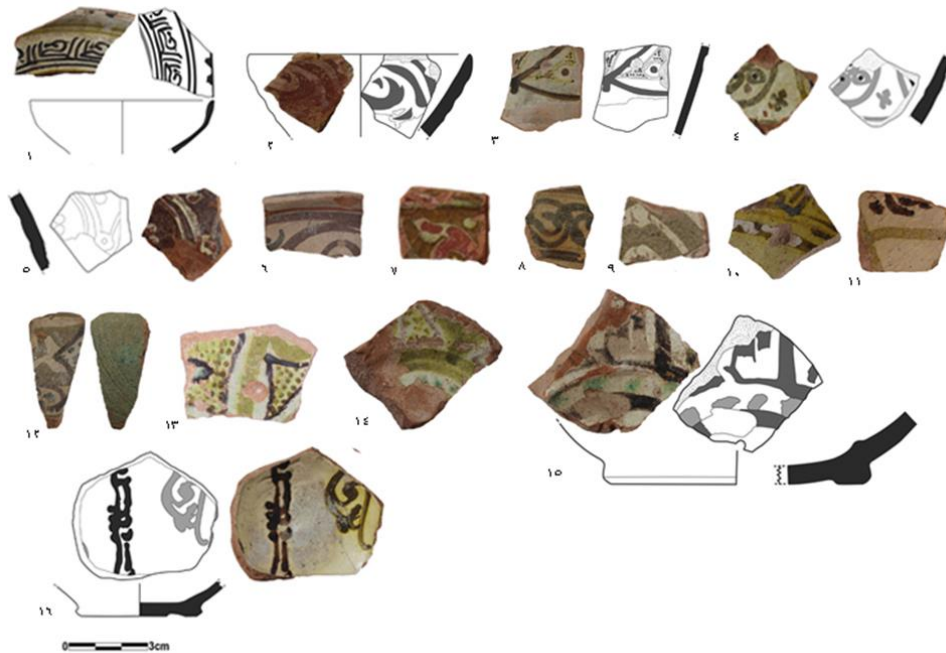
با لعاب شفاف سربی پوشانده‌اند (Fehervari, 2000:50, Blair and Bloom, 2004: 122). نقوش شامل خطی، هندسی، گیاهی، شبه کتیبه‌ای، نقوش دایره‌ای یا مرواریدی، نقطه‌چین‌ها و یا ترکیبی از آن‌ها است. فرم‌های رایج این ظروف بیشتر ظروف دهانه باز مثل کاسه و پیاله است. این‌گونه سفالی دارای تزیین متنوعی از جمله تک‌رنگ زرد، نقش سیاه و زرد در زمینه نخودی، نقش سفید و سیاه در زمینه قهوه‌ای، نقوش سفید روی زمینه قهوه‌ای یا سیاه، نقش سیاه در زمینه سفید یا زرد، نقش قرمز در گلابه سفید، نقش سفید در زمینه قرمز تیره، نقش قهوه‌ای یا سیاه در زمینه نخودی، نقوش سبز در زمینه قهوه‌ای، کتیبه کوفی قهوه‌ای روی زمینه کرم و نقش سفید و قهوه‌ای و خطوط سیاه روی زمینه سبز دارند. مورگان و لیسربای تولید این‌گونه سفال‌های سیرجان را مربوط به سده‌های چهارم و پنجم ه.ق می‌دانند (Morgan & Leatherby 1987:52, 56-73, 111-130, Fig. 1-22) و در مجموعه ویلیامسون جزو سفال‌های گروه SPW.BW قرار گرفته‌اند (Priestman, 2005: 247, 406, Pl. 114). این‌گونه سفالی به لحاظ فرم، تزیین و رنگ لعاب به سفال‌های گلابه‌ای شهر قدیم سیرجان (افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۵-۳۶۷)، جیرفت (چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۵)، غُبیرا (Bivar et al. 2000: 135-137, 402; Pl. 8) شوش (Kervran, 1984: 57) و مجموعه ویلیامسون (Priestman, 2005: 247, 406, Pl. 114) شباهت زیادی دارند که تاریخ‌گذاری آن‌ها با توجه به مطالعات مقایسه‌ای به سده‌های ۳ تا ۶ ه.ق مربوط می‌شود (جدول ۴، شکل ۶).

جدول ۴. گاه‌نگاری سفال‌های گونه گلابه‌ای محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان: ۱۴۰۱)

Table 4. Chronology of Slip Painted potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors: 2022)

شماره	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	نرماشیر، سیرجان، غُبیرا؛ جیرفت، نیشابور، ماوراءالنهر	امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۵؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۶-۳۶۸؛ Bivar et al. 2000: 401؛ چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۵؛ Wilkonson, 1973, 121؛ گروه، ۱۳: ۶۰	سده ۳-۶ ه.ق
۲	جیرفت، تل قلعه اسطور	چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۵؛ افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۲؛ تصویر ۷، ش ۴۵	سده ۳-۶ ه.ق
۳	نیشابور، جیرفت، یزد	Morgan, 1994a: 63, no.46؛ چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۷؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۸	سده ۳-۵ ه.ق
۴	یزد	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۹	سده ۳-۵ ه.ق
۵	سیرجان، تل قلعه اسطور، جنوب ایران	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۶-۳۶۴؛ افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۲؛ تصویر ۷، ش ۴۷؛ Priestman, 2013, 700, PL.103	سده ۳-۶ ه.ق
۶	دشت نیریز، جنوب ایران	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ Priestman, 2013, 700, PL.105	سده ۳-۶ ه.ق
۷	جنوب ایران	Priestman, 2013, 700, PL.104	سده ۳-۶ ه.ق
۸	شادیاخ، جنوب ایران	غفاری، ۱۳۸۹: ۱۱۵؛ Priestman, 2013, 700, PL.104	سده ۳-۵ ه.ق
۹	شهر قدیم سیرجان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۶-۳۶۴	سده ۳-۶ ه.ق
۱۰	جیرفت، نیشابور؛ غُبیرا؛ یزد	Fehervari, 2000:61, no.64؛ چوبک، ۱۳۹۲: ۱۰۶؛ موسوی حاجی و همکاران، ۱۳۹۱: 400؛ Bivar et al. 2000, 400؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۴۵	سده ۳-۶ ه.ق
۱۱	دشت نرماشیر، جنوب ایران، ری	امیرحاجلو و سقایی، ۲۱۵؛ Priestman, 2013, 700, PL.104؛ Treptow, 2007: 36	سده ۳-۵ ه.ق
	نیشابور	کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۹	سده ۳-۶ ه.ق
۱۳	دشت نرماشیر، جیرفت، سیرجان، نیشابور	امیرحاجلو و سقایی، ۲۱۵؛ چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۷؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۵؛ Wilkonson, 1973, 149	سده ۳-۵ ه.ق
۱۴	جیرفت، شهر قدیم سیرجان	چوبک، ۱۳۹۸: ۱۰۷؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۶	سده ۳-۵ ه.ق
۱۵	شهر قدیم سیرجان	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۷	سده ۳-۶ ه.ق
۱۶	جنوب ایران، نیشابور	Priestman, 2013: 700, Wilkonson, 1973, 121	سده ۳-۶ ه.ق

۲- سفال گونه اسگرافیاتو: سفال‌های به دست آمده از محوطه باغ‌بمید با نقش‌کننده در گلابه که به گونه «اسگرافیاتو» معروف هستند، به سه گونه فرعی تک‌رنگ، دو رنگ و چند رنگ تقسیم می‌شود که دارای خمیره رُسی نخودی و نخودی مایل به قرمز و قرمز هستند که بدنه آن‌ها با یک لعاب بی‌رنگ پوشانده شده است. همه نقوش به صورت نقش‌کننده در زیر لعاب با طرح‌های قوسی و گردشی، خطوط موازی و منحنی، خطوط شعاعی، موجی در درون پوشش

شکل ۶. سفال‌های گونه گلابه‌ای محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

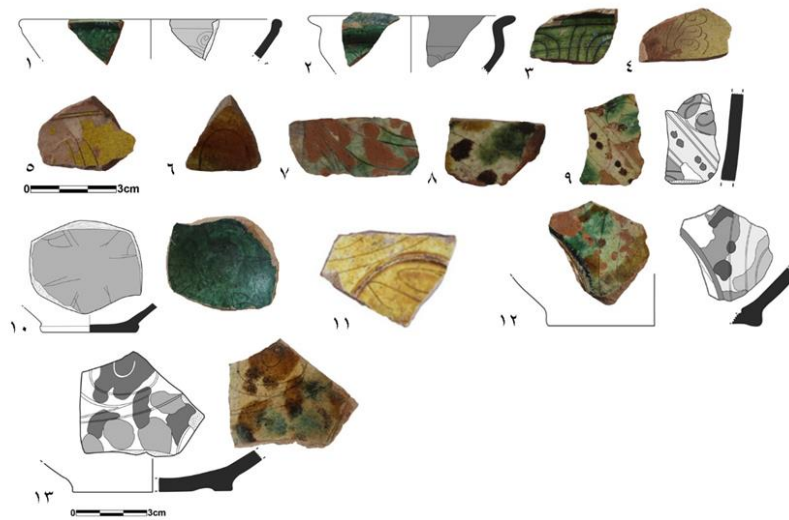
Figure 6. Slip Painted potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

گلی با خطوط کنده ظریف، در سطح داخلی ظروف اجرا شده‌اند. فرم این قطعه سفال‌ها بیشتر شامل ظروف دهانه باز و کم عمقی مثل بشقاب، کاسه و پیاله است. گونه اسگرافیاتوی تک‌رنگ شامل تک‌رنگ سبز تیره تا روشن، تک‌رنگ زرد و تک‌رنگ قهوه‌ای است و اسگرافیاتوی دو رنگ و چند رنگ با خطوط ظریف هندسی کنده بر سطح سفال به همراه لعاب پاشیده با رنگ‌های سبز، زرد و قهوه‌ای تزیین شده‌اند. گاه‌نگاری سفال‌های اسگرافیاتو با سفال‌های لعاب پاشیده تقریباً همزمان است و این فن که ابتدا بر روی سفال‌های بی‌لعاب به کار می‌رفت، در اواخر سده سوم و اوایل سده چهارم ه.ق با سبک‌های لعاب پاشیده همراه و با کمی تأخیر در شوش و سیراف یافت شد (Northedge & Kennet, 1994: 33). اسگرافیاتوهای تک‌رنگ و چندرنگ این محوطه به سفال‌های شهر قدیم سیرجان (Morgan & Leatherby 1987: 136, Fig.24,25, 26)، جیرفت (چوبک، ۱۳۹۱: ۹۲)، غُبیرا (Bivar et al. 2000: 138-140, No. E 6/74-408a-b, Pl. 85a)، مجموعه ویلیامسون (Priestman, 2005:250, 255-256; Priestman, 2011: 581-594)، سیراف (Whitehouse 1979:)، 58، Whitehouse 1968: 15, 1d)، گرگان (Kiani 1984: 46) و حتی در بندر تجاری sharma واقع در سواحل هند (Rougeulle, 2005: 230-231) قابل مقایسه هستند (جدول ۵، شکل ۷).

جدول ۵. گاه‌نگاری سفال‌های اسگرافیاتو محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان: ۱۴۰۱)

Table 5. Chronology of Sgraffito potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

شماره	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	نیریز، شادیاخ، کوش، جنوب ایران، عسکر مکرّم	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ غفاری، ۱۳۸۹: ۱۱۲. Kennet, 1997: 256, 292. Priestman, 2005: 255-256, 292. عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۳۷، ش ۳	سده ۳-۶ ه.ق
۲	دشت نیریز، نیک‌شهر، غُبیرا، کوش، جنوب ایران	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹، زور، ۱۳۹۱: ۲۳۳. PL. Bivar et al. 2000: 292-293. Priestman, 2013, 697, PL.88.85a, Kennet, 1997: 292-293	سده ۳-۶ ه.ق
۳	نیک‌شهر، قصر ابونصر، بندر شارما	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۲. Rougeulle, 2005: 230-245, fig7 Whitcomb, 1985: 68-69, fig 24	سده ۳-۶ ه.ق
۴-۵	نیک‌شهر، قصر ابونصر، کوش، جنوب ایران	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۴. Kennet, 2004: 174. Kennet, 1997: 292. Priestman, 2013: 697. Whitcomb, 1985: 68, fig 24, N.G PL. 89	سده ۳-۷ ه.ق
۶	نیک‌شهر، ارومیه	زور، ۱۳۹۱: ۲۳۴، کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۵۸-۱۵۹	سده ۳-۶ ه.ق
۷	یزد، کوش، هولیلا، گرگان، جنوب ایران	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۹؛ Kennet, 1994: 201. Kennet, 2004: 174. Priestman, 2013, 697, PL.95. Kiani, 1984: 46,	سده ۳-۷ ه.ق
۸	نرماشیر، یزد، نیک‌شهر، نیشابور، هولیلا، ری	امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۵؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۴؛ زور، ۱۳۹۱: ۲۳۵؛ Kennet, 1994: 201, Treptow, 2007: 36. Wilkinson, 82	سده ۳-۶ ه.ق
۹	جیرفت، سیرجان، جنوب-ایران، کیش، بندر شارما	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۷؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۸. Priestman, 2005: 405. Reitlinger, 1935: 205, Fig. 3, Rougeulle, 2005: 230-245, fig 6	سده ۴-۷ ه.ق
۱۰	سیرجان، نیریز، جنوب ایران	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۸؛ مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹. Priestman, 2005: 404	سده ۴-۷ ه.ق
۱۱	سیرجان، جنوب ایران نرماشیر	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۸؛ Priestman, 2013: 697	سده ۴-۷ ه.ق
۱۲	نیریز، سرمشهد، استخر، قصر ابونصر، کیش، بندر شارما، عسکر مکرّم	مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۸۹؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۱۶، ۱۳۲؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۳۸ ش ۲۸. Reitlinger, Whitcomb, 1985: 68-69, FIG 24, N.h. Rougeulle, 2005: 30-245, fig 6. 1935: 206, Fig. 3	سده ۳-۷ ه.ق
۱۳	سیرجان، نرماشیر، غُبیرا، قصر ابونصر، بندر شارما، نیشابور ری	افضلی، ۱۳۹۸: ۳۶۸؛ امیرحاجلو و سقایی، ۱۳۹۷: ۲۱۵، کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۴۷-۱۴۸. Bivar et al. 2000: 402, Whitcomb, 1985: 68-69, fig 148-147. Treptow, 2007: 36. Rougeulle, 2005: 230-245, fig7, 24	سده ۴-۷ ه.ق

شکل ۷. سفال‌های گونه‌ اسگرافیاتوی محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 7. Sgraffito potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

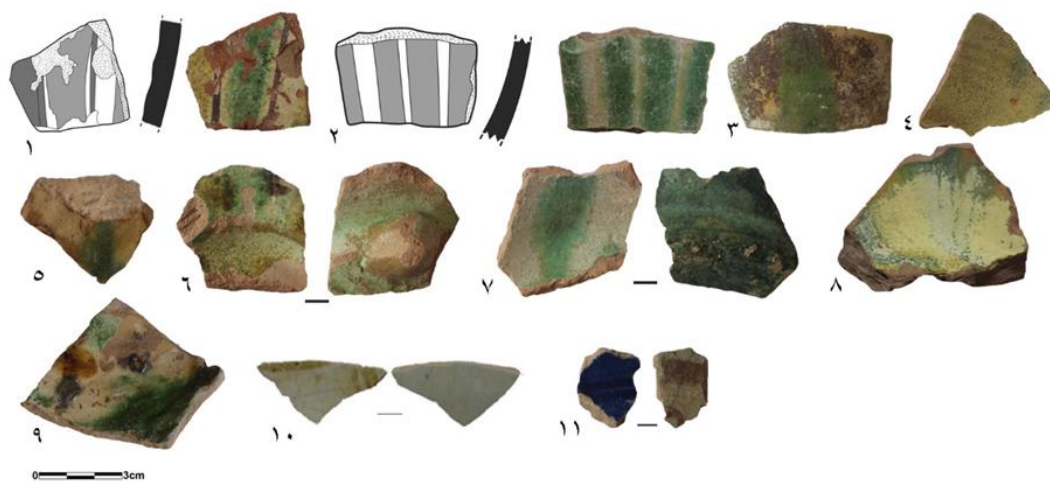
۳- سفال گونه‌ لعاب پاشیده: بر روی پوشش سفید این گونه سفالی با رنگ‌های سبز، قهوه‌ای و زرد بی‌شکل و آزاد نقوشی به صورت شعاعی، نواری یا لکه لکه ایجاد شده که به اصلاح پاشیده یا Splashed معروف است و تأثیر سفالگری چین است که دوره اسلامی گسترش جغرافیایی زیادی از شمال شرق خراسان مرکزی، ری تا جنوب و جنوب غرب ایران داشته است (چوبک، ۱۳۹۱: ۹۹). آغاز به کارگیری لعاب پاشیده سؤالی پیچیده است، شواهد نشان می‌دهد که برای اولین بار در سامرا در اواخر سده دوم و سوم ه.ق با تقلید از نمونه‌های چینی ساخته شده است (Northedge & Kennet, 1994: 33). گونه‌های لعاب پاشیده محوطه باغ‌بمید همه دارای خمیره رُسی نخودی و قرمز هستند که شامل دو گونه تک‌رنگ و چندرنگ است که با رنگ‌های زرد، سبز، قهوه‌ای به شکل طرح‌های خطی یا لکه‌ای بر روی ظرف تزیین شده‌اند. این سفال‌ها شباهت بسیار زیادی با سفال‌های لعاب پاشیده شهر قدیم سیرجان (Morgan & Leatherby, 1987: 140-52)، جیرفت (چوبک ۱۳۹۱: ۹۲، ۱۰۷)، نیشابور (Wilkinson, 1973)، سیراف (Whitehouse, 1979: 52-59) و دشت نیریز (مرادی و کریمی‌ان، ۱۳۹۹: ۲۹۰) دارند (جدول ۶، شکل ۸).

جدول ۶. گاه‌نگاری سفال‌های لعاب پاشیده و زرین‌فام محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Table 6. Chronology of Splashed Glazed and Lusterware potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

شماره	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	جیرفت، سیرجان، یزد	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۷؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۷۰؛ کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۴	سده ۳-۵ ه.ق
۲	سیرجان، جیرفت، دشت نیریز، ری	Treptow, ۲۰۰۷: 34؛ مرادی و کریمی‌ان، ۱۳۹۹: ۲۹۰	سده ۳-۵ ه.ق
۳	یزد، جنوب ایران، ری	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۲؛ Priestman, 2013, 697, PL.85	سده ۳-۵ ه.ق
۴	یزد، شهر قدیم سیرجان، تل قلعه اسطور	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۴۵؛ افضلی، ۳۹۸: ۳۷۰؛ افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۵۲؛ ش ۴۹	سده ۳-۵ ه.ق
۵	جیرفت، استخر، سیراف، جنوب ایران، عسکر مکرّم	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۷؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۳۳؛ Priestman, 2013, 697, PL.85؛ Whitehouse, 1979: 52, 59؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۴۰ ش ۷	سده ۳-۵ ه.ق

سده ۵-۳ هـ.ق	کاظم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۳؛ Whitehouse, Whitcomb, 1985: 68-69, fig 24 1979: 52, 59	یزد، قصر ابونصر، سیراف	۶
سده ۵-۳ هـ.ق	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۷؛ مرادی و کریمیان، ۱۳۹۹: ۲۹۰؛ امیری، ۱۳۹۱: ۱۵۱؛ عطایی، ۱۳۹۵: لوحه ۴۰ ش ۶	جیرفت، نیریز، دارابگرد، عسکرمرکم	۷
سده ۵-۳ هـ.ق	امیری، ۱۳۹۱: ۱۳۵؛ کازم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۲؛ Whitcomb, 1985: 84	استخر، یزد، قصر ابونصر	۸
سده ۵-۳ هـ.ق	کازم‌نژند، ۱۳۸۸: ۲۵۴، ۲۵۲؛ Whitcomb, 1985: 68-69, fig 24	یزد، قصر ابونصر	۹
سده ۷-۵ هـ.ق	چوبک، ۱۳۹۱: ۱۰۶؛ افضلی، ۱۳۹۸: ۳۷۳؛ Kenet, 2004: Watson, 2004: 352 Treprow, 2007: 29-52-53, ۱۲۷؛ Whitcomb, 1985: 84, 175	جیرفت، کاشان، سیرجان، کوش در رأس‌الخمیه، قصر ابونصر، سوریه، ری	۱۰
سده ۷-۵ هـ.ق	Priestman, 2013, 700, ۱۳۴؛ Bivar et al. 2000, 413 Treprow, 2007: 53, ۲۴۴؛ گروه، ۱۳۹۰: PL.106	عُبیرا، شادباغ نیشابور، جنوب ایران، کاشان، ری	۱۱

شکل ۸. سفال‌های گونه‌های لعاب پاشیده و زرین‌فام محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 8. Splashed Glazed and Lusterware potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

۴. سفال گونه زرین‌فام: سفال گونه زرین‌فام از گونه سفال‌های نقاشی روی لعاب است که تنها دو قطعه کوچک از محوطه باغ‌بمید به دست آمد که دارای خمیره شبه چینی هستند و یک قطعه دارای نقوش طلائی در سطح داخلی و لعاب سفید در سطح خارجی است و قطعه دیگر دارای نقوش قهوه‌ای در سطح داخلی و لعاب لاجوردی در سطح خارجی است. از این گونه سفالی در سده‌های ۶-۷ هـ.ق در شهرهای کاشان و جیرفت تولید می‌شده است (چوبک، ۱۳۹۱: ۹۴؛ واتسون، ۱۳۸۲: ۴۸؛ Mason, 2004: 123). نمونه‌های مشابه این گونه سفالی در محوطه‌هایی همچون شهر قدیم سیرجان (افضلی، ۱۳۹۸: ۴۲۷)، محوطه‌های حاشیه خلیج فارس و جنوب ایران (Priestman, 2013: 700)، عسکرمرکم در اهواز (عطایی، ۱۳۹۵: ۱۸۷، لوح ۴۴)، جیرفت (چوبک، ۱۳۹۱: ۱۱۲) و عُبیرا (Bivar, 2000: 413 - 415) به دست آمده که قابل مقایسه با این گونه سفالی در محوطه باغ‌بمید است (جدول ۶، شکل ۸).

ج) سفال‌های وارداتی محوطه باغ‌بمید سیرجان

در مجموعه سفال‌های به دست آمده از محوطه باغ‌بمید تعدادی سفال وارداتی با خمیره سنگی وجود دارد که با توجه به گونه‌شناسی و مقایسه‌های انجام شده، مشخص شد که این سفال‌ها تولید کشور چین بوده که به

احتمال زیاد از طریق خلیج فارس به دشت سیرجان وارد شده‌اند. چند قطعه از این سفال‌ها مربوط به بازه - زمانی سده‌های اولیه تا سده ۷ ه.ق است که در زیر به معرفی آن‌ها می‌پردازیم.

الف) سلادن یوئه: سلادن گونه یوئه (YUE) از گونه‌های سفال لعاب‌دار تک‌رنگ با خمیره سنگی متراکم ساخته شده که رنگ آن نخودی تا خاکستری متغیر است (Tampeo, 1989: 52). این گونه سفالی از سده دوم تا ششم ه.ق. در منطقه یوئه در جنوب چین تولید (Li, 2010: 220) و از سده سوم ه.ق. در امتداد خلیج فارس و به‌ویژه سیراف مبادله می‌شده است (Whitcomb, 1985: 65). به دست آمدن این گونه سفالی در ری و نیشابور نشان‌دهنده توزیع گسترده آن از طریق راه‌های زمینی در نواحی داخلی ایران است (Milwright, 2010: 42). از این گونه سفالی یک قطعه در محوطه باغ‌بمید به دست آمد که کف ظرفی است که نقوش مثلثی شکل بر روی حلقه کف داخلی ظرف ایجاد شده و مشابه آن در مجموعه ویلیامسون و در گروه YUE.3 (BB4A) وجود دارد که نقوش کنده مثلثی بر سطح داخلی آن ایجاد شده است (Priestman, 2013: 661). (662.PL.153) این گونه سفالی در مجموعه ویلیامسون بین سده‌های ۲ تا ۵ ه.ق. تاریخ‌گذاری شده است (Priestman, 2005: 304, Priestman, 2011: 647) (جدول ۷، شکل ۹).

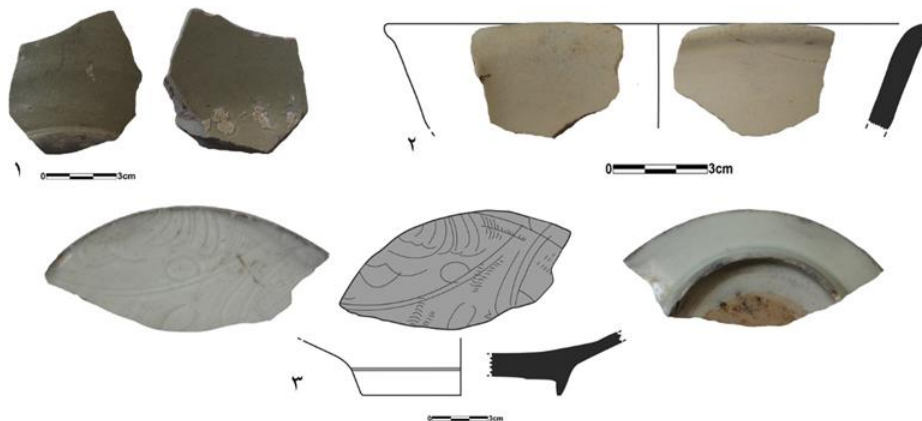
ب) جینگ‌دژن: سفال‌های جینگ‌دژن به انواع مختلفی تقسیم می‌شوند که قطعه سفالی که از این محوطه به دست آمده است بر اساس تقسیم‌بندی و گونه‌شناسی ژانگ به JDZQB 11 شناخته می‌شود که این گونه سفالی در دوره سلسله سونگ جنوبی در کوره‌های جینگ‌دژن چین تولید می‌شد. گونه جینگ‌دژن دارای لعاب سفید مایل به خاکستری و یا لعاب سفید مایل به آبی و زرد با خمیره سنگی است. به لحاظ تاریخ‌گذاری دوره زمانی از ۱۱۳۰ تا ۱۲۲۴ میلاد (سده‌های ۵ و ۶ ه.ق) را در برمی‌گیرد که نمونه‌های آن، در غرب اقیانوس هند، ایران، شانگای و تا ماندا در شرق آفریقا به فراوانی به دست آمده است (Zhang, 2016: 189-193). یک قطعه از این گونه سفالی در محوطه باغ‌بمید به دست آمده و دارای خمیره سنگی و با لعاب سفید روشن مایل به آبی که با نقوش کنده در سطح داخلی آن تزیین شده است (جدول ۷، شکل ۹).

ج) سفال سفید خمیره سنگی خشن: این گونه سفالی را ژانگ CWI نامیده است که دارای خمیره سنگی و لعاب سفید تا شیری رنگ بوده که پخت بالایی داشته و عمدتاً در شمال چین تولید شده است. سفال CWI به لحاظ تاریخ‌گذاری مربوط به سده‌های ۲ تا ۴ ه.ق می‌شوند (Feng and Li 2005a, b, Feng 2009). این ظروف سنگی سفید در استان هبی تولید می‌شده و کوره‌های ساخت آن‌ها در کوره‌های گونگشیان، زینگ، دینگ و میکسی بوده است (Li, 1998: 146, Feng and Li 2005a, Zhang, 2016: 215). که از این گونه سفالی یک قطعه از محوطه باغ‌بمید به دست آمد (جدول ۷، شکل ۹).

جدول ۷. گاه‌نگاری سفال‌های چینی محوطه باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Table 7. Chronology of Chinese potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

شماره	محل مقایسه	منبع	تاریخ‌گذاری
۱	جنوب ایران، شهر قدیم سیرجان	افضلی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۹؛ Priestman, 2013: 661-662.PL.153	سده ۲-۶ ه.ق
۲	شمال چین	Vigrio, 2020, Figure 4, Zhang, 2016: 215	سده ۲-۴ ه.ق
۳	جینگ‌دژن	Zhang, 2016: 424	سده ۵-۶ ه.ق

شکل ۹. سفال‌های گونه‌ی وارداتی محوطه‌ی باغ‌بمید، سیرجان (نگارندگان، ۱۴۰۱)

Figure 9. Chinese potteries in Bagh Bamid site, Sirjan (Authors, 2022)

۵. تجزیه و تحلیل

شهر قدیم سیرجان در سده‌های اولیه اسلامی به‌عنوان کرسی ایالت کرمان نقش بارزی در تحولات دشت سیرجان داشته است. در نقشه‌های جغرافی‌دانانی مانند اصطخری و ابن حوقل، شهر سیرجان در مرکز راه‌های ایالت کرمان قرار گرفته و تمامی راه‌های ارتباطی به این شهر ختم و از این نقطه به دیگر مناطق ایالت کرمان وصل می‌شده است؛ بنابراین قرارگیری شهر سیرجان و به تبع آن دیگر شهرهای این دشت بر سر راه‌های ارتباطی، نقش زیادی در توسعه و گسترش مبادلات فرهنگی و تجاری با مناطق دور و نزدیک داشته است. در منابع مکتوب سده‌های اولیه اسلامی، از شهری به نام بَیمَند به‌عنوان یکی از شهرهای مهم کوره سیرجان که در چهار فرسخی شهر قدیم سیرجان و در مسیر راه‌های شیراز به سیرجان قرار داشته، نام برده‌اند (یعقوبی، ۱۳۴۲: ۶۲؛ ابن حوقل، ۱۳۶۶: ۷۴؛ اصطخری، ۱۳۷۳: ۱۶۲؛ جیهانی، ۱۳۶۸: ۲۵۱؛ ابن‌خردادبه، ۱۳۷۱: ۴۰-۴۲) و از بازار، مسجد جامع و صنایع فعال این شهر یاد کرده‌اند (مقدسی، ۱۳۸۵: ۶۸۶، ۶۸۲؛ ادریسی، ۱۳۸۸: ۵۳، ۵۴). محوطه باغ-بمید به‌عنوان شهر بَیمَند سده‌های اولیه اسلامی در بررسی‌های باستان‌شناسی سال ۱۳۹۷ ه.ش شناسایی شد (Afzali & Ebrahimi Eedelou, 2022). شهر قدیم سیرجان به‌عنوان مرکز ایالت کرمان و نزدیکی آن به بَیمَند و قرارگیری این دو شهر بر سر راه‌های اصلی شمالی-جنوبی و شرقی-غربی در جنوب‌شرق ایران، باعث مبادلات تجاری و فرهنگی گسترده این محوطه‌ها با دیگر مناطق دور و نزدیک در سده‌های اولیه اسلامی شده است. در این میان یکی از یافته‌های مهم باستان‌شناسی که می‌توان با مطالعه آن تا حدودی درک بهتری از مبادلات تجاری و فرهنگی بین مناطق مختلف داشت، یافته‌های سفالی است. از بررسی‌های باستان‌شناسی این محوطه، مجموعه‌ای ارزشمند از یافته‌های سفالی مربوط به سده‌های اولیه اسلامی تا ۷ ه.ق به دست آمد که بر اساس آن‌ها می‌توان تا حدودی روابط تجاری و فرهنگی محوطه باغ‌بمید را با دیگر مناطق تحلیل کرد؛ زیرا همسانی و مشابهت آثار هنری مناطق مختلف در دوره‌ای مشخص، همواره نشان از ارتباطات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میان آن مناطق دارد و سفال به‌عنوان عنصری که به‌گونه‌ای جدایی‌ناپذیر با هنر و زندگی روزمره‌ی انسان در ارتباط است، به بهترین شکل، می‌تواند بیانگر روابط و اشتراکات سرزمین‌های مختلف بوده و چگونگی این ارتباطات و یا شباهت‌ها را روشن نماید (موسوی حاجی و عطایی، ۱۳۸۹: ۳۲۵-۳۲۶). از طرف دیگر شباهت‌های گسترده در خصوصیات مختلف بسیاری از گونه‌های سفالی همچون فن ساخت، شیوه‌ی تزیین،

رنگ مایه، موتیف و فرم، بیانگر ساخت و گسترش گونه‌های سفالی رسمی و استاندارد در طی دوران مختلف اسلامی است که در مراکز خاص تولید و به دیگر مناطق صادر می‌شدند و در کارگاه‌های محلی نیز با کیفیتی نازل‌تر تقلید و ساخته می‌شده‌اند (خدادوست و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۶۹). سفال‌های به‌دست‌آمده از بررسی‌های محوطه باغ‌بمید نیز به‌خوبی این ویژگی‌ها را نشان می‌دهند؛ زیرا وجود گونه‌های متنوع سفال‌های سده‌های اولیه اسلامی تا سده ۷ ه.ق و در کنار آن یافت شدن سفال‌های وارداتی چین نشان از رابطه تجاری این منطقه به‌صورت مستقیم با سواحل خلیج فارس، از جمله مراکز تجاری مهمی همچون سیراف و تجارت غیر مستقیم این منطقه با چین دارد. از جمله سفال گونه سلادن یوئه، سفال جینگ‌دژن و سفید خمیره‌سنگی خشن در بازه زمانی سده‌های ۲ تا ۶ ه.ق به سیراف و خلیج فارس وارد شده و در دشت سیرجان هم گسترش یافته‌اند. اگرچه در این محوطه یافته‌ای که به‌طور مستقیم بر تولید و ساخت سفال اشاره داشته باشد، به دست نیامد، ولی وجود شهر قدیم سیرجان در نزدیکی این محوطه و شباهت بسیار زیاد سفال‌های این محوطه با آن را می‌توان این‌طور در نظر گرفت که احتمال دارد، بسیاری از سفال‌های این محوطه ساخت شهر قدیم سیرجان است، هر چند که می‌توانسته سفال تولید کند و تأثیر زیادی از سفال‌های شهر قدیم داشته باشد؛ زیرا تولید و تقلید گونه‌های مشابه در محوطه‌های مختلف اسلامی تا حدودی نشان‌دهنده روابط فرهنگی و اقتصادی بین جوامع مختلف در طی دوران اسلامی بوده است. از طرفی موقعیت مناسب جغرافیایی این محوطه که بر سر راه‌های ارتباطی شرق به غرب و شمال به جنوب واقع شده، کمک زیادی به گسترش انواع سفال‌ها در شبکه مبادلاتی بین این منطقه با دیگر مناطق می‌کند. به‌طور مثال وجود انواع گونه‌های سفال گلابه‌ای و اسگرافیاتو با شباهت زیاد به هم در مناطقی همچون باغ‌بمید، شهر قدیم سیرجان، حیرفت، نرماشیر، غبیرا، سیستان، دشت نیریز، فیروزآباد، بیشاپور و نیشابور نشان از ارتباطات تجاری و فرهنگی بین این مناطق از طریق مسیرهای مختلف ارتباطی دانست که در آن دوره زمانی وجود داشته است؛ بنابراین قرارگیری محوطه باغ‌بمید در مسیر راه‌های ارتباطی مهم در سده‌های اولیه و شباهت زیادی که گونه‌های مختلف سفالی آن با دیگر مناطق دارند را می‌توان در موقعیت جغرافیایی مناسب این محوطه و نزدیکی آن با شهر قدیم سیرجان - مرکز ایالت کرمان - دانست. بر اساس منابع مکتوب شهر بيمند در مسیر جاده‌های تجاری مهمی قرار داشته که از دشت سیرجان عبور می‌کرده و شهرهای این ایالت با شهرهای مهمی همچون بغداد و سامرا از طریق این راه‌های تجاری در ارتباط بوده‌اند. از طرفی این دشت و محوطه‌های آن از طریق راه‌هایی که به خلیج فارس و بنادر آن منتهی می‌شده، ارتباط داشته و دلیل آن را می‌توان توزیع گونه‌های مختلف سفال‌های چینی در این دشت و مشابهت سفال‌های این محوطه با مناطقی همچون کوش و هولیلا، رأس‌الخیمه در امارت، عمان و حتی جاهای دیگر دانست.

بنابراین می‌توان گفت که با مطالعه و مقایسه‌های تطبیقی و گاه‌نگاری صورت گرفته روی این مجموعه سفالی مربوط به سده‌های اولیه اسلامی تا سده ۷ ه.ق همسانی و شباهت زیادی با دیگر محوطه‌های همزمان در ایالت کرمان و دیگر مناطق ایران و حتی خارج از ایران دارند. این نتایج نشان می‌دهد که دشت سیرجان با مرکزیت شهر قدیم سیرجان و محوطه‌های مهمی همچون باغ‌بمید در سده‌های اولیه اسلامی یکی از مراکز مهم تجاری و چهار راه تبادلاتی شرق به غرب جهان اسلام با سرزمین‌های دور و نزدیک بوده که این را به خوبی می‌توان از مشابهت و همسانی یافته‌های سفالی این دشت درک کرد. بر اساس گاه‌نگاری نسبی و

مقایسه‌ای سفال‌های محوطه باغ‌بمید با دیگر مناطق دور و نزدیک، مشخص شد که برخی از قطعات را می‌توان به دوره ساسانی و صدر اسلام تاریخ‌گذاری کرد و در تأیید این تاریخ‌گذاری می‌توان اشاره به گفته بلاذری داشت که در هنگام فتح سرزمین‌های اسلامی این محوطه حیات داشته و توسط مسلمان فتح شده است (بلاذری، ۱۳۱۹: ۳۹۹)؛ اما بیشتر نمونه‌های سفالی مطالعه شده، مربوط به سده‌های اولیه اسلامی و همزمان با شهر قدیم سیرجان قابل تاریخ‌گذاری هستند که شباهت زیادی بین سفال‌های این دو محوطه وجود دارد. طبق گاه‌نگاری نسبی یافته‌های سفالی همچون سفال‌های بی‌لعب و لعاب‌دار تکرنگ و سفال‌های گلابه‌ای، لعاب پاشیده و اسگرافیاتو به همین سده‌ها قابل تاریخ‌گذاری هستند. از دوره سلجوقی هم نمونه‌های شاخصی همچون سفال‌های بی‌لعب قالب‌زده، تکرنگ فیروزه‌ای و لاجوردی با خمیره شبه چینی و سفال لعاب‌دار قالبی به دست آمد که نشان دهنده حیات این محوطه در دوره سلجوقی دارد.

۶. نتیجه

محوطه باغ‌بمید، یکی از محوطه‌های بزرگ دشت سیرجان است که در سده‌های اولیه اسلامی با نام بیمند شناخته می‌شده است. با توجه به مطالعاتی که روی مجموعه سفالی مربوط به سده‌های اولیه تا سده ۷ ه.ق این محوطه صورت گرفت، مشخص شد که از این بازه زمانی، چهار گونه اصلی سفال بی‌لعب ساده، بی‌لعب منقوش، لعاب‌دار تکرنگ و لعاب‌دار چندرنگ در این محوطه رایج بوده است. تعدادی از سفال‌های بی‌لعب با پوشش گلی این محوطه به دوره ساسانی تا اوایل دوره اسلامی قابل تاریخ‌گذاری هستند. گونه بی‌لعب و منقوش آن به گونه‌های با نقش‌کنده، افزوده، فشاری، قالب‌زده و ترکیبی (نقش‌کنده و افزوده-نقش‌کنده و فشاری) تقسیم می‌شوند که این سفال‌ها شباهت زیادی به سفال‌های شهر قدیم سیرجان دارند. همچنین گونه لعاب‌دار تکرنگ آن نیز به دو گونه ساده و منقوش تقسیم می‌شود که گونه منقوش شامل نقش‌کنده زیر لعاب، نقش افزوده و ترکیبی (کنده و افزوده با هم) را شامل می‌شود. در این گروه تعداد زیادی سفال تکرنگ سبز، آبی و فیروزه‌ای با خمیره رُسی وجود دارد؛ اما سفال لعاب‌دار تکرنگ سفید تنها چند قطعه به دست آمد که یکی از مراکز تولید آن را سیرجان معرفی کرده‌اند. سفال‌های تکرنگ لاجوردی و فیروزه‌ای با خمیره شبه چینی به سده‌های ۵ تا ۷ ه.ق قابل تاریخ‌گذاری هستند. سفال‌های لعاب‌دار چندرنگ این محوطه نیز تنوع خوبی دارند و شامل انواع سفال گلابه‌ای، اسگرافیاتو، لعاب پاشیده و زرین‌فام می‌شوند که شباهت زیادی با نمونه‌های به دست آمده از شهر قدیم سیرجان دارند. این محوطه در سده‌های اولیه اسلامی و همزمان با شهر قدیم سیرجان (مرکز ایالت کرمان) رشد و گسترش فراوانی می‌یابد که شباهت بسیار زیادی هم بین سفال‌های این دو محوطه وجود دارد. از آنجایی که در این محوطه هیچ گونه شواهدی از کوره‌های پخت سفال و سایر شواهد تولید سفال یافت نشده؛ احتمالاً این سفال‌ها در مراکز دیگری همچون شهر قدیم سیرجان تولید و به این محل وارد شده‌اند. واقع شدن دشت سیرجان و محوطه‌های آن در مسیر راه‌های مهم ارتباطی شرق به غرب و شمال به جنوب قرار داشته‌اند، تبادلات فرهنگی و تجاری گسترده‌ای را بین مناطق مختلف به وجود آورده است؛ زیرا از جمله یافته‌هایی که می‌توان این تبادلات و ارتباطات را تا حدودی درک کرد، داده‌های سفالی است که وجود همسانی و مشابهت میان این یافته‌ها با مناطق دیگر نشان از ارتباطات فرهنگی و تجاری بین این مناطق دارد. نتایج حاصل از مقایسه گونه شناختی نمونه‌های سفالی محوطه باغ‌بمید به خوبی نشان از مشابهت گونه‌های مختلف سفالی آن با سفال‌های محوطه‌هایی نزدیک آن چون شهر قدیم سیرجان و

محوطه‌های دورتر همچون شهر کهن جیرفت، غُبیرا، نماشیر، استخر، بیشاپور، فیروزآباد، عسکر مکرّم، نیک‌شهر چابهار، سیستان، نیشابور و یزد دارد. در واقع موقعیت مناسب دشت سیرجان و کشف گونه‌های مختلف سفالی از محوطه‌های آن باعث شده که از دوره تاریخی و اسلامی همواره ارتباطات گسترده‌ای با مناطق دیگری همچون فارس، مرکز ایران، کناره‌های خلیج فارس و سیستان و حتی مناطق دوردستی چون مناطق حوزه خلیج فارس همچون هولیلا، رأس‌الخیمه و حتی چین داشته باشد که همین یافته‌ها خود گویای این تبادلات تجاری و فرهنگی است.

سپاسگزاری

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند که مراتب سپاس و قدردانی خود را از زحمات و حمایت‌های بی‌دریغ مسئولان شرکت معدنی و صنعتی گل‌گهر سیرجان، بخصوص مدیریت و معاونت پشتیبانی وقت جناب آقای دکتر محمد حاتمی در پیش بردن طرح باستان‌شناسی بررسی سیرجان (تأمین مالی و اسکان اعضاء هیئت) داشته باشند، زیرا بدون کمک و همراهی مسئولان محترم شرکت گل‌گهر این پژوهش به سرانجام نمی‌رسید، امید آن که بیش از پیش موفق و مؤید باشند. یافته‌های این مقاله که برگرفته از طرح پژوهشی است با عنوان «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی یافته‌های سفالی محوطه باغ‌بمید سیرجان در دوران اسلامی» در دانشگاه هنر شیراز بخشی از فعالیت‌های میدانی طرح «بررسی باستان‌شناسی شهر سیرجان در دوران اسلامی و راه‌های ارتباطی آن» است که طی اردیبهشت و خرداد سال ۱۳۹۷ با شماره مجوز ۹۶۲۱۴۱/۰۰/۴۶۸۹ به تاریخ ۱۲/۲۶/۱۳۹۶ پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری به اجرا در آمده است که نگارندگان از روسای سابق پژوهشگاه باستان‌شناسی خانم دکتر حمیده چوبک و آقای دکتر شیرازی و همکاران محترمشان برای صدور مجوز کمال تشکر و قدردانی را دارند.

منابع

- ابن خردادبه، عبیدالله (۱۳۷۱)، *مسالک و ممالک*، ترجمه سعید خاکرند، تهران، میراث ملل.
- ابن حوقل، محمد (۱۳۶۶)، *سفرنامه*، ترجمه جعفر شعار، تهران، امیرکبیر.
- اصطخری، ابوسعاد (۱۳۷۳)، *المسالك و الممالک*، ترجمه محمد بن عبدالله تستری، تهران، محمود افشار یزدی.
- افضلی، زینب (۱۳۹۸)، *سیر تحولات فضایی شهر سیرجان در دوران اسلامی*، رساله دکتری گرایش باستان‌شناسی دوران اسلامی، استاد راهنما: دکتر حسن کریمیان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- افضلی، زینب، خانمادی، مژگان و کریمیان، حسن (۱۴۰۰)، «تل‌قلعه اسطور، استقرارگاهی مهم از دوران ساسانی و اسلامی در دشت سیرجان»، هفتمین همایش بین‌المللی *باستان‌شناسان جوان*، به کوشش آرمان وفایی و همایون خوش اقبال، زیر نظر دکتر محمد اسماعیل اسمعیلی جلودار، ۲۳۹-۲۵۲.
- افضلی، زینب (۱۴۰۱)، «گونه‌شناسی و گاه‌نگاری داده‌های سفالی محوطه ریگ‌آباد دشت سیرجان»، سومین همایش بین‌المللی باستان‌شناسی جنوب‌شرق ایران، به کوشش رضا ناصری، جواد علائی‌مقدم و حسین سرحدی دادیان، تهران، آریارمنا، دانشگاه زابل و گروه پژوهشی باستان‌کاوی تیسافرن.
- ادریسی، محمد (۱۳۸۸)، *ایران در کتاب نزهة المشتاق*، ترجمه عبدالمحمد آیتی، تهران، بنیاد ایران‌شناسی.
- امیرحاجلو، سعید و سقایی، سارا (۱۳۹۷)، «گسترش و تنوع گونه‌های سفال دوران اسلامی در سکونت‌های دشت نماشیر»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۱۹ (۸)، ۲۰۷-۲۲۶.
- امیری، مصیب (۱۳۹۱)، *بررسی و مطالعه سفال دوران ساسانی و قرون اولیه اسلامی (مطالعه موردی محوطه‌های تاریخی استخر، شهر گور، بیشاپور، سرمشهد و دارابگرد)*، رساله دکتری گروه باستان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، منتشر نشده.
- بختیاری، علی‌اکبر (۱۳۷۸)، *سیرجان در آینه زمان*، کرمان، کرمان‌شناسی.

- بلادری، احمد (۱۳۱۹)، *فتوح البلدان*، مصر، طبع بمطبعة الموسوعات بشارع باب الخلق.
- خدادوست، جواد، موسوی حاجی، سید رسول، عابد، تقوی؛ علی‌یاری گوکی، شهین (۱۳۹۶)، «بررسی و مطالعه تحلیلی سفالینه‌های محوطه مالین؛ شهرستان باخرز (خراسان رضوی)»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، ۷ (۱۳)، ۱۵۷-۱۷۲.
- جیهانی، ابوالقاسم (۱۳۶۳)، *اشکال العالم*، ترجمه علی بن عبدالسلام کاتب، مشهد، آستان قدس رضوی.
- چوبک، حمیده (۱۳۹۱)، «سفالینه‌های دوران اسلامی شهر کهن جیرفت»، *مطالعات باستان‌شناسی*، ۴ (۱)، ۸۳-۱۱۲.
- زارعی، محمدابراهیم، خاکسار، علی، مترجم، عباس، امینی، فرهاد، دینی، اعظم (۱۳۹۳)، «بررسی و مطالعه سفال‌های دوره ایلخانی به دست آمده از کاوش‌های ارزنفود»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۶، شماره ۲، ۷۳-۹۰.
- عطایی، مرتضی، موسوی حاجی، سید رسول؛ و کولابادی، راحله (۱۳۹۱)، «سفال منقوش گلابه‌ای (انواع، گستردگی، تاریخ-گذاری)»، نگره، ۷ (۲۳)، ۷۱-۸۷.
- عطایی، مرتضی (۱۳۹۵)، *بررسی روشمند باستان‌شناختی شهر تاریخی عسکر مکرّم- خوزستان*، رساله دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس (منتشر نشده).
- غفارپور، لیلا (۱۳۸۹)، «بررسی و تحلیل باستان‌شناختی سفالینه‌های محوطه اسلامی شادیاخ نیشابور»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی، گرایش دوران اسلامی، دانشگاه محقق اردبیلی، منتشر نشده.
- کریمی، فاطمه، کیانی، محمدیوسف (۱۳۶۴)، *هنر سفالگری دوره اسلامی ایران*، تهران، مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کمال‌هاشمی، رضا (۱۳۹۰)، «مطالعه سفال‌های دوران اسلامی شهر بلیقیس»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان، منتشر نشده.
- گروبه، ارنست. ج (۱۳۸۴)، *سفال ایرانی*، ترجمه فرناز حائری، تهران، کارنگ.
- مرادی، حسن، کریمیان، حسن (۱۳۹۹)، «طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفال‌های دوران اسلامی دشت نیریز»، *مطالعات باستان‌شناسی*، ۱۲ (۳)، ۲۷۱-۲۷۹.
- مرتضایی، محمد، کیانی، محمدیوسف (۱۳۸۵)، «مطالعه و تحلیل سفالینه‌های مکشوفه از کاوش‌های باستان‌شناختی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۸۱ محوطه تاریخی جرجان»، *دانشکده ادبیات و علوم انسانی*، ۵۷ (۵)، ۱۱۲-۱۲۹.
- مقدسی، ابوعبدالله (۱۳۸۵)، *احسن‌التقاسیم فی معرفه الاقالیم*، ترجمه علینقی منزوی، تهران، کومش.
- منتظرظهوری، مجید (۱۳۹۵)، *شهر اردشیرخوره در دوران انتقال از ساسانیان به قرون اسلامی*، رساله دکتری باستان‌شناسی، دانشگاه تهران (منتشر نشده).
- موسوی حاجی، سید رسول، عطایی، مرتضی (۱۳۸۹)، *مطالعه مجموعه‌ای از نمونه‌های سفالین سیستان*، زاهدان، اداره کل میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان، تهران، اداره کل روابط عمومی و اداره برنامه‌ریزی نشر.
- واتسون، آلیور (۱۳۸۲)، *سفال زرین‌فام ایرانی*، ترجمه شکوه ذاکری، تهران، سروش.
- یعقوبی، احمد (۱۳۴۲)، *البلدان*، ترجمه محمد آیتی، تهران، ترجمه و نشر کتاب.
- Afzali, Z. 2019. *Course of Spatial Developments in Sirjan during Islamic Period*, PhD Thesertation, Tehran, University of Tehran. [In Persian].
- Afzali, Z. Khanmoradi, M. & Karimian, H. 2021. Tall Qaleh -Ostur: Settlement from Sasanian to Islamic period in Sirjan Plain, *The 7TH International Congress of Young Archaeologists*, Edited by: Arman Vafaei and Homayon Khosheghbal, Supervised by: Mohammad Esmaeil Esmaeili Jelodar, Tehran: Faculty of Literature and Humanities University of Tehran, 239-252. [In Persian].
- Afzali, Z. 2021. Typology and choronology of pottery data of Rigabad site of Sirjan Plain, *Abstracts The third International Conference on Archaeology of Southeastern Iran*, Edited by Reza Naseri, Javad Alaei-moghaddam and Hossein Sarhadi-dadian, Tehran: Aryaramna press and University of Zabol. 86. [In Persian].
- Afzali, Z. & Ebrahimi Eedelou, A. 2022. Locating Beymand City in the First Centuries of the Islamic Era in Kerman Province Based on Written Sources and Archaeological Data, *Baghe-Nazar*, 19(108): 89-98.

- Al-Balādhurī, Ahmad ibn Yahyā. 1940. *Futūḥ al-Buldān*. Beirut: Dār al-Nashr li-al-Jāmi‘īyīn. [In Persian].
- Alden, Johan R. 1978. Excavations at Tal-i Malyan: Part 1, A Sasanian Kiln, *Iran* 16, PP.79-92.
- Amirhajloo, S. Saghaee S. 2019. Distribution, Continuity and Diversity of Islamic Ceramics in the Settlements of Narmashir Plain, Kerman", *Pazhohesh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, 8 (19): 207 - 226. [In Persian].
- Amiri, M. 2012. *Ceramic Style and Cultural Interaction in Sasanid and Early Islamic Period*, Case Study: (Estakhr, Shahre Goor Bishapour, Sarmashhad and Darabgard), PhD Thesertation, Tarbiat Modares University. [In Persian].
- Ataie, M. Mosavie Haji, S. R. Koulabadi, R. 2012. Slip-painted Pottery (Types, Widespread, Dating), *Negare*, 7 (23): 71-88. [In Persian].
- Ataie, M. 2016. *Systematic Archaeological Survey in Ancient City of Askar Mokram - Khuzestan*, PhD Thesertation in Archaeology, Tarbiat Modares University. [In Persian].
- Bakhtiari, A. A. 1999. *Sirjan in the Mirror of Time*, Kerman: Kermanshenasi. [In Persian].
- Bivar, A. D. H. Fehervari, G. Baker, P. L. Errington, N. Shokoohy, M. Errington, E. & Tyler-Smith, S. 2000. *Excavations at Ghubayrā*, Iran. School of Oriental & African Studies.
- Blair, Sh. Bloom, J. 2004. *Decorative Arts, in: Islamic Art and Architecture*, M Hattstein and P. Delius, Konemann, Italy, 118-123.
- Chobak, H. 2012. Islamic Ceramics of the Old City of Jiroft, *Jornal of Archaeological Studies*, 4 (1): 83-112. [In Persian].
- Feherevari, G. 2000. *Ceramics of the Islamic World in the Tareq Rajab Museum*, London: I.B.Tauris publisher.
- FENG, X. & LI, H. [冯先铭 & 李辉柄], 2005a. 故宫博物院藏中国古代窑址标本: 河北卷 *Gugong Bowuyuan Cang Zhongguo Gudai Yizhi Biaoben: Hebei Juan*. Zijincheng Chubanshe.
- Ibn HawqaL. 1987. *Surat al-ard*, Tehran: Amirkabir. [In Persian].
- Ibn Khordadbeh. 1992. *Masalek va al-Mamalek*, Trans. S. Khakrend, Tehran: Mirase Melall. [In Persian].
- Idrisi, M. 2009. *Nuzhat al-mushtāq*, Trans: A. M. Ayati, Tehran: Iranology Foundation. [In Persian].
- Istakhri. 1994. *Masalik va al-Mamalik*, Trans: M. Tostari, Tehran: Moghofate Afshare Yazdi. [In Persian].
- Ghafarpoor, L. 2011. *Consideration and Analysis of Archaeology of Earth wares in Islamic Shadiakh Area of Nishabur*, Literature and Human since, University of Mohaghegh Ardabili. [In Persian].
- Grube, A. 1994b, Monochrom-glazed wares of the pre-Saljuq Period, In: E, Grube, Cobalt and Luster: the first centuries of Islamic pottery, the Nasser D.Khalili Collection of Islamic Art, 9: 147-156.
- Jihani, A. 1989. *Ashkal Al-Alam*, Trans: A. I. A. al-Salam Katib, Mashhad: Astan Quds Razavi. [In Persian].
- Karimi, F. Kiani, M. 1985. *Ceramic Art of Iranian Islamic ear*, Tehran: Markaz Bastanshenasi Iran. [In Persian].
- Kazemnajand, E. 2010. *Evaluation of Earthenware Industry in Islamiv Era of Yazd Province Based on Archeological Informaton of this City*, Faculty of Literature, Islamic Tehran University, MA. Thesis. [In Persian].
- Kennet, D. 2004. *Sasanian and Islamic pottery from Ras al-Khaimah (eBook version): classi_cation chronology and analysis of trade in the Western Indian Ocean*, Oxford: Archaeopress. Society for Arabian Studies Monographs.

- Kennet, D. 1994. Jazīrat al-Hūlayla-early Julfār. *Journal of the Royal Asiatic Society*. 4(2): 163-212.
- Kennet, D. 1997. Kush: a Sasanian and Islamic-period archaeological tell in Ras al-Khaimah (UAE). *Arabian archaeology and epigraphy*. 8 (2): 284-302.
- Kiani, M. 1984. *The Islamic City of Gurgan*. Deutsches Archäologisches Institut. Abt. Teheran.
- Kervran, M. 1984. Les niveaux islamiques du secteur oriental du tepe de IApadana, III. *Les objets en verre. Delegation Archeologique Francaise en Iran*, 211- 237.
- Kervran, M. 1977. Les niveaux islamiques du secteur oriental de l'Apadana, II. - Le materiel céramique, *Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran*, 7: 75-161.
- Khodadoost, J. Mosavi Haji, S. R. Taghavi, A. Pooraliyari, S. 2017. An Analytical Study of Pottery at the Malin Site (Bakharz), *Pazhoresh-ha-ye Bastanshenasi Iran*, 7 (13): 157-172.
- LI, J. [李家治]. 1998. 中国科学技术史 (陶瓷卷) *Zhongguo Kexue Jishu Shi (Taoci Juan) [The History of Chinese Science and Tecnology (Volume of Ceramics)]*. Beijing: Kexue Chubanshe.
- Li, Z. Y. 2010. Ceramics of the Sui, Tang, and five dynasties. In: Z.Y. Li, V.L. Bower, and L. He (eds.), *Chinese ceramics. From the Paleolithic Period through the Qing dynasty*, New Haven/London: Yale University, 196-263.
- Priestman, S. 2005. *Settlement and Ceramics in the Southern Iran: An Analysis of the Sasanian and Islamic Periods in the Williamson Collection*. M.A. Thesis: University of Durham.
- Priestman, S. 2011. Opaque Glazed Wares: The Definition, Dating and Distribution Of a Key Iraqi Ceramic Export in the Abbasid Period. *IRAN*. 49: 89-113.
- Priestman, S. 2013. *A Quantitative Archaeological Analysis of Ceramic Exchange in the Persian Gulf and Western Indian Ocean, AD c.400 – 1275*, PhD Thesis, Centre for Maritime Archaeology, University of Southampton.
- Maqdisi. 2006. *Ahsan al-taqasim fi marefat al-aqalim*, Trans. A. Monzavi, Tehran: Komesh. [In Persian].
- Mason, R. 2004. *Shine like the Sun: Lustre Painted & Associated Pottery from the Medieval Middle East*, Mazda publisher.
- Milwright, M. 2010. *An Introduction to Islamic Archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Montazer Zohori, M. 2016. *The City of Ardeshir Khoreh during the transition from the Sassanids to the Islamic centuries*, PhD thesis in archaeology, University of Tehran. [In Persian].
- Moradi, H. Karimian, H. 2020. Classification and typology of the Islamic period potteries of Neyriz Plain, Fars Province, *Jornal of Archaeological Studies*, 12 (23): 271-294. [In Persian].
- Morgan, P. 1994. Iranian stone-paste pottery of the Saljuq period. Types and techniques. In: E. Grube (ed.) *Cobalt and Lustre: the first centuries of Islamic pottery*, The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art 9: 155-169.
- Morgan, P. Leatherby, J. 1987. Excavated Ceramics from Sirjan, *Syria and Iran, Tree Studies in Medieval Ceramics*, Edited by James Allan and Caroline Roberts, Oxford Studies in Islamic Art IV, University of Oxford, 23-172.
- Mortezaee, M. Kiani, M. 2006. Study and analysis of potteries of Jorjan archaeological excavations from 2003 to 2006. *Daneshkade Adebiat va ulom Ensani*. 57 (5). 112-129 [In Persian].
- Mosavi Haji, S. R. Ataei, M. 2010. *Study of Pottery Collection, Zahedan: Edare kol Miras Farhangi, Saneh Dasti va Gardeshgari Ostan Sistan va Balochestan*. Tehran: Edare Kol Ravabet Umomi, Umor Farhangi VA Ejtemai, Edare Barname Rizi. [In Persian].
- Northedge, A. Kennet, D. 1994. The Samarra horizon'. In: E.J. Grube (ed.) *Cobalt and Luster. The first centuries of Islamic pottery*, The Nasser D. Khalili Collection of Islamic Art 9: 21-35.

- Reitlinger, G. 1935. Islamic pottery from Kish. *Ars Islamica*, 2(2): 198-218.
- Rougeulle, A. 2005. The Sharma horizon: sgraffiato wares and other glazed ceramics of the Indian Ocean trade (c. AD 980–1140)”. In: *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies*, Archaeopress, 223 -246.
- Tampeo, M. 1989. *Maritime Trade between China and West: An Archeological Study of the Ceramics from Siraf (Persian Gulf): to 12th Century A.D*, David Brown Book Company.
- Treptow, T. 2007. *Daily Life Ornamented; the Medieval Persian City of Rayy*, Chicago, Oriental Institute Museum of the University of Chicago.
- Vigrio, E. 2020. Tang Wares in the Belitung Shipwreck
- Watson, O. 2004. *Ceramics from Islamic Lands*, London: Thames and Hodson.
- Watson, O. 2003. *Iranian Golden Pottery*, translated by Shokooh Zakeri, Tehran: Soroush. [In Persian].
- Whitcomb, D. 1985. *Before the Roses and the Nightingales. Excavations at Qasr-i Abu Nasr, Old Shiraz*. Metropolitan Museum of Art: New York.
- Whitehouse, D. 1979. Islamic glazed pottery in Iraq and the Persian Gulf: the ninth and tenth centuries. *Annali. Istituto Orientale di Napoli*. 39: 45-61.
- Wilkinson, C.K. 1973. *Nishapur: pottery of the Early Islamic period*. New York.
- Williamson, A.G. 1987. Regional distribution of medieval Persian pottery in the light of recent investigations. In: J.W. Allan & C. Roberts (eds.) *Syria and Iran, Three Studies in Medieval Ceramics*. Oxford Studies in Islamic Art 4: 11-22.
- Ya'qubi, A. 1963. *Al-Buldan*, Trans: M. E. Ayati, Tehran: Tarjome va Nashre Ketab. [In Persian].
- Zarei, M. Khaksar, A. Motarjem, A. Amini, F & Deini, A. 2014. Survey and Study of Ilkhanid Pottery from Archaeological Excavation in Arzanfood”, *Jornal of Archaeological Studies*, 4 (2): 73-90. [In Persian].
- Zhang, R. 2016. *An Exploratory Quantitative Archaeological Analysis and the Classification of Chinese Ceramics Trade in The Western Indian Ocean, AD c.800-1500*, PhD Thesis, Department of Archaeology, University of Durham.

